

ASA

ASBÜ Sosyal Arařtırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 1, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2023]

Assur'a Dua Metni K.3408 ışığında Urartu, Manne ve Kimmerler

*Urartu, Mannea and the Cimmerians in light of the Prayer
Letter to Ařur K.3408*

SELİM FERRUH ADALI

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
selimferruh.adali@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0000-3398-892X>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliř Tarihi/Received: 20.07.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 27.07.2023

Yayım Tarihi/Published: 15.08.2023

Atıf/Citation

Adalı, S. F. (2023). Assur'da Dua Metni K.3408 ışığında Urartu, Manne ve Kimmerler. *ASA Dergisi*, 1(1), 1-38.

Adalı, S. F. (2023). Urartu, Mannea and the Cimmerians in light of the Prayer Letter to Ařur K.3408. *ASA Journal*, 1(1), 1-38.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Tanrı Aşşur'a mektup şeklinde metinselleştirilen ve dolayısıyla *Gottesbrief* ("Tanrı mektubu") metin türü dahilinde bilinen, British Museum'da korunan Assurbanipal (MÖ 668- 631) dönemine ait dua metni K.3408'de (= RINAP 5/2 195) Urartu, Manna ile Kimmerlere bazı göndermeler yapılmıştır. Assurluların Batı İran'da etkinlik kazanma gayretleri ve öncesinde Güney Mezopotamya'da Elam Krallığı'nın etkisine karşı yaptıkları askeri ve siyasi eylemleri, K.3408 dua metninin tarihi çerçevesini vermektedir. Dua metninde temel konu Assurlular'ın o döneme kadarki başarıları ve bu başarının arkasında olduğuna inanılan Tanrı Aşşur'un desteği ışığında büyüyen Kimmer tehditinin de ileride bertaraf edilmesidir. Kimmerlerin özellikle Urartu siyasi coğrafyasında daha etkin bir konum edinmesiyle bağlantılı temalar, Assur-Babil siyasi ve edebi niteliklemlerle ifade edilmektedir. *Gottesbrief* türünün gerektirdiği siyasi teolojik çerçeveye göre daha önce Assur devletiyle mücadele eden Arami, Bâbilli ve Elamlı tarihi kişilikleri ve hazin sonları da betimlenir. Bu yönleriyle dua metni K.3408'nin içeriğini analiz eden bu çalışma, metinde belirtilen olayların tarihi arka planlarını daha iyi anlamaya yönelik bir katkıda bulunmayı hedefliyor.

Anahtar kelimeler: Dua Metinleri, Assurbanipal, Manna, Urartu, Kimmerler

Abstract

K.3408 (= RINAP 5/2) 195), textualized in the form of a letter to the god Aşşur and thus known as the *Gottesbrief* ("Letter to the God") genre, is a prayer text dated to the period of Assurbanipal (668 – 631 BC) and preserved in the British Museum. It alludes to Urartu, Mannea and the Cimmerians. Prayer text K.3408's historical framework is defined by Assyrian efforts to dominate Western Iran and their military and political actions against the Elamite kingdom's influence in southern Mesopotamia. The prayer's main objective is the annihilation of the growing Cimmerian threat on account of earlier Assyrian successes and the support of the god Aşşur. Themes related to the rise of the Cimmerians to a more dominant position, especially in Urartian political geography, are expressed in the prayer text with Assyro-Babylonian political and literary terms. Following the political theological framework required by the *Gottesbrief* genre, there are mentions of Aramean, Babylonian and Elamite historical figures who earlier opposed the Assyrian state but met a bitter end. By analyzing these aspects, this study seeks to contribute to a better understanding of the historical background of the events mentioned in the prayer text K.3408.

Keywords: Prayers, Assurbanipal, Mannea, Urartu, Cimmerians

Giriş

Assur İmparatoru Assurbanipal'e (MÖ 668-631) ait British Museum'da yer alan K.3408 envanter numaralı kil tablet, kralın Tanrı Aşşur'a bir duasını içerir. Tanrılar ile tebaası arasındaki uygun ritüelleri yürütürken kralın dua etmesi ve bunun kayıt altına alınması, özel konumunu ve Tanrılar huzurunda meşruluğunu ifade eder (Pongratz-Leisten, 2015, s. 198-218). Dua metinleri, Eski Mezopotamya edebiyatının önemli türlerinden birisidir (Lenzi, 2021, s. 1-23). Dua metni belirli yöntemlerle biçimlendirilir. Girizgâh yapılır, dua edilen tanrı bazı unvan ve nitelikleri ile övülür, ardından dua edilen tanrının geçmişte kabul ettiği dualar anlatılabilir. Dua, benzeri bir istekle sonuçlandırılır. Gerekirse affedilmek için, yapılan kötülükler itiraf edilir. Assur İmparatorluğu'nda da farklı alt metin türleriyle temsil edilen bu metin türü (Lenzi, 2011, s. 53-55), tanrı ve tanrıçaları konu alsa da özellikle kralın duaları ağırlıklı olarak devlet ve toplumun baş tanrısı kabul edilen Tanrı Aşşur'a hitap ederdi. Duadan sonra katipler Assur-Bâbil yazım geleneğinin çerçevesi ve kalıpları dahilinde kral yazıtlarına biçim verdikleri gibi dua metinlerini de kralın dua konuşmasını temel olarak edebi kurguyla son metin haline getirirlerdi (Pongratz-Leisten, 1999, s. 210-320). Haiz olduğu edebi kalıplara dayanarak özellikle Tanrı Aşşur'a hitap eden dua metinlerine "Tanrı mektubu" (*Gottesbrief*) nitelemesi yapılmıştır (Yalvaç, 1972, s. 73-75; Borger, 1996, s. 76; Lenzi, 2019, s. 137-138). Assurbanipal'e ait dualar kralın kendi himayesinde başkenti Ninova'da geliştirdiği büyük kütüphanede toplanmıştı. Günümüzde Kuzey Irak'ta yer alan Koyuncuk ören yeri olmak üzere Ninova'nın belirli noktalarında kazılarla ortaya çıkarılan bu büyük koleksiyon, Mezopotamya edebiyatının neredeyse her metin türünden örnekler içermektedir (Mardon, Sami, Shah, Fang, Orsini, Tulloch, Touliopoulos, Mohammad, Wiebe, Kaushal, Brodowski ve Makaby, 2021). Bu büyük koleksiyonun günümüzde korunan önemli bir kısmı İngiltere, Londra'daki British Museum'da bulunmaktadır. Koleksiyonunun kataloglanması ve yayınlanmasına yönelik Assurbanipal Kütüphanesi Projesi (*Ashurbanipal Library Project*) devam etmektedir (Taylor, 2022). Bu çalışmada ele alınan K.3408 envanter numaralı kil tablet nüsha, ilkin 19. yüzyılın sonunda Elam kralı Teumman'ı belirten bir dua metni olarak kataloglanmıştır (Bezold, 1891, 530). Sonraki yıllarda bir el çizimi ve tanımlamasıyla güncellenerek Koyuncuk kil tabletleri katalog kitabında yer almıştır (Gadd ve Leeper, 1920, 8, pl. 44-45; bu makalede **Ek-5** ile **Ek-6**'da yer verilmiştir). Söz konusu kısa tanımlamada dua metninin Assurbanipal'in farklı düşmanlarını belirttiği bir dua olduğu ifade edilmiştir. Uzun süre kullanılan transliterasyon ve çeviriyi ise Bauer (1933, 83-84) hazırlamıştır. Bu edisyonla Bauer bu dua metninin kalıplarının Assurbanipal'in kral yazıtlarıyla yakın ilişkisine dikkat çekmiştir. Yakın zamana kadar literatürde kullanılan Bauer'in edisyonu ile bazı detaylarda yeni gözlemler yapan Diakonoff'un çevirisi kullanılmıştır (Diakonoff, 1951, s. 241-242; Diakonoff, 1965, s. 344). Yeni Assur dönemi kral yazıtlarının yayınlanmasını hedefleyen *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period* (Yeni-Assur Dönemi Yazıtları, RINAP; proje ile ilgili bkz. Novotny, 2023) projesi kapsamında British Museum K.3408 envanter numaralı bu dua metninin güncel bir edisyonu sunulmuştur (RINAP 5/2 195; Jeffers ve Novotny, 2023, s. 249-251).

Çalışmada kullanılan ve ekte sunulan dua metnine ait kil tablet nüshanın fotoğrafları British Museum koleksiyonu internet sitesinde kamuya açıktır (British Museum Mütevelli Heyeti, 2023b. Söz konusu fotoğraflara bu makalede **Ek-1** ile **Ek-4** arası yer verilmiştir). Kil tablet nüshanın sol tarafı ile kenarlarının çoğu korunmuştur. Metnin ana hatları okunabilmektedir.

İçerik olarak kısa ve belirli amaçları olan bir metin aktarılmaktadır. Tanrı Aşşur'a seslenerek yapılan girizgahta tanrının nitelikleri ve ülkelere karşı üstünlüğü ifade edilmektedir (öy 1.-9. satırlar)¹. Kil tabletin sonraki anlatımlarında geçmişte Aşşur'un krala ve devletine bahsettiğine inanılan bazı zaferler betimlenmektedir. İlki, Elam krallığı ile işbirliği yapan Gambulu ülkesinin yöneticisi Dunānu'nun ele geçirilmesi ve eski bir düşmanın torunu olan Aplāya'nın kralın eline düşmesidir (öy 10.-21. satırlar). Gambulu, güney ile güneydoğu Bâbil ve Elam ülkeleri arasındaki bölgede yaşayan Arami bir boydu. Assur İmparatorluğu, II. Sargon'un döneminde MÖ 710 civarlarından itibaren Gambulu boyunun topraklarını devletine bağlamaya gayret ediyordu (Lipiński, 2000, s. 472-474). Assurbanipal döneminin başlarında Gambulu boyu, güney Bâbil'de bazı bölgelerin ve Elam kralı Urtak'ın desteğini alarak Assurlular'dan bağımsız hareket ediyordu. Assurbanipal, Urtak'ın yerine geçen Elam kralı Teumman'a ve hemen ardından Gambulu bölgesine karşı seferler düzenleyip onları mağlup etti. Teumman-Gambulu seferinin yapıldığı tarih tartışmalıdır. Seferin, yılın dördüncü ayında (Du'uzu [Haziran-Temmuz]) görünen bir ay tutulması ile aynı yılın beşinci (Abu) ayında sefer yapılmasına yönelik bir kehanetin gelişi ardından altıncı (Ululu) ayda başlatıldığı yazılıdır (RINAP 5/1 3 v 4b.-v 96. satırlar; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 68-71). Du'uzu ayı günümüz takvimine göre genelde Haziran ile Temmuz aylarını kapsadığı için yazıtlarda belirtilen bu ay tutulması için en uygun doğal olayın MÖ 653'da Temmuz'da gerçekleşen ay tutulması olduğu önerilmiştir (Grayson, 1980, s. 230, 236; Frame, 1992, s. 122-123 n. 112; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 21, n. 126).

K.3408 dua metninde belirtilen diğer kişi Aplāya, II. Sargon (MÖ 722-705) ile Sanherib (MÖ 705-681) dönemlerinde isyan eden ve bir süre Bâbil'de kendi krallığını sürdürmüş olan II. Marduk-apla-iddina'nın (MÖ 722-710, 705-703; Lipiński, 2000, s. 487-488) torunudur. Ailesi Elam'a II. Sargon döneminde kaçmıştır (RINAP 5/1 3 vi 61-65; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 73). MÖ 710 civarında, yani II. Marduk-apla-iddina'nın II. Sargon döneminde Babil'den ayrılmak zorunda kaldığı zaman diliminde bu ayrılış gerçekleşmiş olabilir. Tanrı Aşşur tarafından Assurbanipal'in ellerine verilmesi (K.3408 öy 16., 20. satırlar; aşağıda) ile kastedilen olay diğer kaynaklardan bilinmektedir. Assurbanipal, Teumman'ı Elam'da yendikten sonra onun yerine atadığı yeni kral II. Ğumban-nikaş (Assur yazıtlarında ismi *Ummanigaş* olarak yazılıdır), Aplāya'yı Assurbanipal'e göndermiştir (RINAP 5/1 7 vi 28'' -vii 3; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 154-155). Dua metninde adı geçen Dunānu ile Aplāya olayları esasen Elamlılara karşı zaferin bir uzantısı olarak belirtilmektedir. Elam'a yapılan sefer kapsamında Gambulu'nun zapt edilmesi ve seferden sonra yeni Elam kralının Aplāya'yı göndermesi ile beraber bu iki kişinin idam edilmesine duada gönderme yapılarak ("onları koyun gibi kestim"; öy 21) ilk kısım sonlandırılır. Seferden sonra Dunānu ile kardeşi Samgunu; Erbil, Assur ve Ninova'daki zafer törenlerinde başlarına savaşta kesilmiş Elamlı soylu kişi başlarıyla yürütülmüş, ardından bazı Elamlılarla beraber idam edilmiştir (Lipiński, 2000, s. 478). Dua metnine benzer bir şekilde, Assurbanipal'in MÖ 649/648 tarihli Prizma B yazıtında Dunānu'nun Ninova'da mezba taşına yatırılıp koyun gibi kesildiği, Dunānu'nun kardeşleri ile Aplāya'nın idam edildikten sonra parçalarının Assurlulara tâbi topraklara ibret olarak gönderildiğini ifade edilir (RINAP 5/1 3 vi 75. – 78. satırlar; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 73).

¹ Çalışmada "öy", kil tabletin "ön yüzünü", "ay" ise "arka yüzü" ifade eden kısaltmalardır.

İlk kısımda aktarılan olaylar Assurbanipal döneminin başında gerçekleşmiştir. İkinci kısım ise Assurbanipal'in babası Esarhaddon tarafından Assur ülkesi kralı varisi olarak atanmasına gönderme yapar (öy 22.-28. satırlar). Bu atama MÖ 672'de babası Esarhaddon döneminde yapılmıştır. Aynı zamanda Assurbanipal'in kardeşi Šamaš-šumu-ukīn de Bâbil kralı varisi atanmıştır (Novotny ve Jeffers, 2018, s. 13-14). Esarhaddon'un amacı ileride kendi tahta çıkmaya çalıştığı zaman da yaşanmış benzer bir iç savaşı engellemektir. Bunu engellemek için imparatorluğu iki oğlu arasında paylaştırmıştır. Esarhaddon'dan bir süre sonra kardeşler yine de ihtilafa düşmüş, aralarındaki bir iç savaş MÖ 652-648 yılları arasında sürmüştür. Savaşı Assurbanipal kazanmış ve kardeşi ölmüştür. Šamaš-šumu-ukīn, Assur kraliyet ailesi üyesi olduğu için yazıtlarda diğer düşmanlar gibi ölümü övülerek anlatılmamıştır, bunun yerine kısa tariflere yer verilmiştir (Zaia, 2019). Yine de bu çalışmanın odağındaki K.3408 dua metninin Šamaš-šumu-ukīn iç savaşından önce yazıldığı için onun adını anmadığı düşünülebilir. İç savaş, MÖ 652'de onuncu ayın (Ṭebētu [Aralık-Ocak]) 19. günü başladı ve MÖ 648'de beşinci ayın (Abu [Temmuz-Ağustos]) 30. günü sona erdi (Novotny ve Jeffers, 2018, s. 22). K.3408 dua metninin MÖ 652'de onuncu aydan (Ṭebētu) önceki olaylara gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Dua metninin takip eden kısmında Elam kralı Teumman'ın yenilgisi ve idam edilmesi Tanrı Aššur'un eylemi olarak anlatılır (ay 1.-9. satırlar). Assurbanipal'in Teumman'ı idam etmesinin aynı zamanda bir tanrı eylemi olarak ifade edilmesi, aynı olayı insani düzlemde kralın eylemi ve tanrısal düzlemde buna izin veren tanrının de aktif eylemi sayan bir Assur anlatım yöntemidir (Weeks, 1983). Teumman'ın kesilen başı, Ninova kent kapısına herkese ibret olması için asılmıştır (Novotny ve Jeffers, 2018, s. 21-22).

Dua metnindeki anlatım, Doğu Anadolu ile Kuzeybatı İran'da Assur İmparatorluğu'nun Urartu ile Manna devletleriyle ilişkilerini kapsar (ay 10.-14. satırlar). Manna'da "dulların ağladığı" bir olay ve Urartu'nun boyun eğen bir diplomasiyle Anadolu'da Kimmerler'e tâbi olduğunu ima eden ve bu çalışma için ilgi çekici bazı bilgiler yer almaktadır. Dua metin türü gereği bu olaylara sadece gönderme biçimde çok kısa tariflerle yer verilmiştir. Dua, kralın Tanrı Aššur'dan düşmanı mağlup etmesini talep etmesiyle son bulur (ay 15.-22. satırlar). Duanın kütüphane kaydı için yapılan adlandırmasında, duanın düşmana karşı Tanrı Aššur'un desteği için yapıldığı ifade edilir (ay 23.-26. satırlar). Söz konusu düşman, Kimmerler ve dua metninde adı verilmeyen krallarıdır. Bu çalışmada K.3408 dua metninin açıklamalarla bir transliterasyonu ve çevirisi yapılacaktır. Ardından dua metninde yer alan Manna, Urartu ve Kimmerlerle ilgili göndermelerin tarihi arka planı ele alınacaktır.

K.3408 (= RINAP 5/2 195)

2.22 cm (kalınlık) x 3.81 cm (genişlik) x 3.81 cm (boy) (ölçümler için bkz. British Museum Mütevelli Heyeti. 2023b; krş. **Ek-1 – Ek-4**)

Ön Yüz (Öy)

1. AN.ŠAR₂ KUR-*u*₂ ṬGAL-*u*₂¹ [...]
2. ša₂-qu-*u*₂ Ṭina e₂-ḫur¹-[sag-gal-kur-kur-ra aš₂-bu² ...]
3. EN a-ge-e x x [...]
4. ša a-na a-mat-i-šu₂ Ṭši-ir¹-[ti...]
5. a-bu-bu ez-zu x [...]
6. ša₂ a-na GIŠ.TUKUL.MEŠ ta-ḫa-Ṭzi¹-[šu₂²...]
7. u₃ a-di a-me-lu-Ṭti¹ [...]
8. tar-ḫi-su-nu-ti GIM x [...]

9. *te-mid* KUR.KUR x [...]
10. ^m*du-na-nu* DUMU ^mEN¹-[BA-*ša*₂]
11. *ša iq-bu-u₂ a*-[*mat* ...]
12. *u₃ at-ta* LUGAL¹ [DINGIR.MEŠ]
13. *ša₂-a-šu₂ a-di kim*-^rti¹-[*šu₂*...]
14. *ša₂ a-na* ^mLUGAL-GI.^rNA¹ ...
15. LUGAL¹.MEŠ *a-lik* ^rmaḥ-ri¹-[*ia*...]
16. ^ru₃¹ *šu-u₂* ^mIBILA-a-^ra¹ ...
17. ^rka¹-a-a-an *u₂-da¹-na-la¹*...
18. *ep-še*-^rti¹-*šu-un lem-ne₂-ti* ...
19. *a-na* ^rtur¹-ri *gi-mil zi-kir* ...
20. *te-zi-is-su-nu-ti-ma tu-mal-la¹*-[*a ŠU.II-u-a*...]
21. *u₂-ta-bi-iḥ-šu-nu-ti* GIM *as-li¹* ...
22. ^rda¹-na-an DINGIR-ti-ka GAL-ti ...
23. ^rša¹ *ia-a-ti* ^mAN.ŠAR₂-DU₃-A ...
24. ^rša¹ *ina še-e-ri-šu a-bu¹*-[*šu*...]
25. ^ru₃¹ *at-ta* LUGAL DINGIR.MEŠ *reme₂*-[*nu-u₂*...]
26. *ta-am-bu-u₂ zi-kir* MU[?]-[*ia*[?]...]
27. ^rša¹ *a-na ud-du-uš eš-re*-^re¹-[*ti* ^{KUR}aš-^{KI}šur^{KI}...]
28. ^rka¹-*ša₂-ad* KUR KU₂.KUR₂-*ka tu-mal-la¹*-[*a ŠU.II-u-a*...]

Arka Yüz (Ay)

1. *u₃* ^mte-um-man LUGAL ^{KUR}e-lam-^rti¹ ...
2. *u₂-ka-ši-ra il-la*-^rka¹ ...
3. *šu-u₂ a-na da-na-ni-šu it*-^rta¹-[*kil*...]
4. *ša a-ba-tu ba*-^rnu¹-[*u*...]
5. *tak-šu-ud* ^{LU₂}e-la-mu-u₂ LU₂.^rKUR₂¹ ...
6. *ina* UKKIN *um-ma-ni-šu tak-kis* SAG.DU-su ...
7. *nar-bi-ka ši-ru-ti uš-ta*-^rpa¹-[*a*...]
8. *ki-ma an-nu-ti-ma* GIŠ.TUKUL.MEŠ ^rAN¹.[*ŠAR₂*...]
9. LU₂.KUR₂ *dan-nu ša it-tak-lu a-na* [...]
10. *u₃* ^{LU₂}ma-na-a-a *ša is-lu-u₂ ni*-^rir¹-[*ka*...]
11. *a-na ri-gim* ^{MUNUS}al-ma-na-a-ti *u₃ x*-[...]
12. *u₃* ^{LU₂}URI-a-a *ša da-bab-ti šap*-^rli¹-[*ti*...]
13. *a-na* ERIN₂-man-da LU₂.KUR₂ *ek-šu u₂-šad-ba*-^rbu¹ ...
14. *ik-kib-ka GAL-a ka-a-a-an* ^ri¹-te-ne₂-^rep¹-[*pu-šu* ...]
15. *i-nan-na* AN.ŠAR₂ GAL-u₂ *ina a-mat*¹-[*i-ka* ...]
16. *ka-bit-ti* DINGIR.MEŠ GAŠAN GAL-^rti¹ ...
17. *aš₂-šu₂ ka-šad* LU₂.KUR₂ *an-ni-i* [...]
18. *am-ḥur* DINGIR-ut-ka GAL-ti LUGAL ^rDINGIR¹.MEŠ
19. *še-me su-pi-ia le-qe₂ un-ni-ni*-[*ia* ...]
20. *ina qi₂-bit-ti-ka šir-te ḥa-aṭ*-^rti¹ ...
21. *lut-ta-aṭ-ṭa-al bu-un-ni*-^rka¹ [*nam-ru-ti*]
22. *lu-uk-tam-mi₃-sa ma-ḥar-ka* ...
23. *ši-pir-ti* ^mAN.^rŠAR₂¹-[DU₃-A]
24. *a-na* AN.ŠAR₂ *a-šib e₂*-[*ḥur-sag-gal-kur-kur-ra*...]
25. *a-na* TI-e un-^rni¹-[*ni-šu*...]
26. *sa-kap* LU₂.KUR₂-*šu₂ ne₂-er* [*ga-re-šu₂*...]

Çeviri: Öy 1) Ey Aşşur, büyük dağ... 2) yüce olan, Ehur[saggalkurkurra] içe[risinde oturan], 3) ... tacın efendisi ..., 4) O ki yüce[e] buyruğuyla... 5) Hiddetli tufan (gibi)... 6) O ki savaş silahlarıyla... 7) Ve insanlarla birlikte... 8) ... gibi onları darmadağın ettin ... 9) ülkelere... (egemenliğini) tahsis ettin!

10) Bē[*l-iqīša*] oğlu Dunānu, 11) ... sözler söyleyen... 12) Ve sen, ey [Tanrılar] Kralı... 13) Onu, aile[si] ile birlikte 14) (II.) Sargon'a ... 15) O ki ... benden önce[ki] krallar 16) ... Dahası o, Aplāya ... 17) o devamlı taciz etti. 18) ... kötü eylemleri... 19) ... zikredilen adının intikamını almaya... 20) Sen (Aşşur) onlara kızdın ve [benim ellerime] sevk ettin... 21) Onları koyun gibi kestim...

22) Büyük Tanrılığının gücü... 23) ki ben Assurbanipal... 24) o ki gençliğinde baba[sı]... 25) ve sen, ey Tanrılar Kralı, merhametli olan... 26) Sen beni atadın, 27) [Assur ülkesinin] mabetlerini yenilemek için... 28) senin düşmanının ülkesini fethetmeyi [benim ellerime] bıraktın!

Ay 1) Ve Elam ülkesi kralı Teumman... 2) ... bir araya getirdi ve yürüyordu... 3) O kendi gücüne gü[vendi]... 4) Yok etmeye ve yar[atmaya...]. 5) Sen Elamlıyı mağlup ettin... 6) kendi ordusunun meclisi önünde kafasını kestini... 7) Ben senin büyük yüceliğini beyan ettim... 8) Bunlara uygun olarak [Assur'un] silahları ... 9) (kendi gücüne) güvenen düşmanı ... (alt etti).

10) Ve [senin] yuları[nı] atan Mannalılar... 11) dulların çığlıklarına ve... 12) Ve boy[un eğerek] konuşan Urartular... 13) tehlikeli düşman Ummān-manda'yı kışkırttılar... 14) ... sana karşı sürekli günah işle[diler].

15) Şimdi, ey büyük Assur, [senin] buyruğunla... 16) Tanrıların onurlandırdığı, büyük hanım... 17) Bu düşmanın mağlup edilmesi için ... 18) Büyük tanrılığına hitap ettim, ey Tanrılar Kralı! 19) Yakarışlarımı işit, dualarımı kabul et... 20) Yüce buyruğunla, ... günah işleyenler..., 21) senin (ışığı) yüzüne bakakalsınlar... 22) Hiç durmaksızın huzurunda eğileyim!

24) Eħursagkalkurkurra konağında oturan Tanrı Assur'a 23) Assur[banipal]'in mektubu... 25) ... dualar[ını] kabul etmesi için... 26) Düşmanını devirmesi (için)..., hasmını [öldürmesi için]...

Açıklamalar

Öy 2. satır: Satırda *ša₂-qu-u₂* ile kırık arasındaki işaretler tam anlaşılmamaktadır. Son işaretler için kırık ortamda Eħursagkalkurkurra tapınak adı okuması, *ina e₂-[ħur-sag-gal-kur-kur-ra ...]* (Bauer, 1933, s. 83 [Vs. 2]) ve *ina e₂-ħur¹-[sag-gal-kur-kur-ra aš₂-bu ...]* (Jeffers ve Novotny, 2023, s. 250) okumalarıyla önerilmiştir. Eħursagkalkurkurra, Assur kenti Tapınağı'nda Tanrı Aşşur'a ait *cellaya* verilen addır. Aynı tapınak adı ay 24'de de belirtildiği için bu ifade duanın heykel önünde veya *cellaya* yakın bir konumda yapılma olasılığına işaret edebilir. Ay 24. satırda geçen *ašib Eħursagkalkurkurra* "Eħursagkalkurkurra konağında oturan" ifadesiyle tematik uyum var ise öy 2. satırda Eħursagkalkurkurra tapınak adından sonra "oturan" *aš₂-bu* ifadesini restorasyona eklemek mümkündür (Jeffers ve Novotny, 2023, s. 250). Ancak bu, ay 24. satırda kullanılan aynı kalıp ile tam uyumlu değildir çünkü ay 24. satırda ismi faile dayalı aynı sözcüğün (*ašib*) öy 2. satırda bağımlı cümle kipi *-u* son ekini aldığı (ses düşmesiyle **ašbu*) ve ay 24. satırdaki kullanımın aksine tapınak adından sonraya yerleştirildiğini önermeyi gerektirmektedir. Katip, kalıbın ismi failinin yerini böyle değiştirir mi emin olmak zordur. Öy 2. satırda Tanrı Aşşur'a verilen *šaqu* (*ša₂-qu-u₂*) "yüce" unvanının hemen ardından bu isim sıfatın kullanıldığı başka belgelerde tanrı için "gökyüzü ve yeryüzünün Kralı" (RINAP 5/1 23 5. satırda LUGAL AN-*e u* ¹KI¹-*tim*; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 300), "bütün diyarların her

şeyine egemen asil” (SAA 21 124 öy 13.-14. satırlarda *mut-tal-lu* ¹*gim*¹-*ri kiš-šat da-ad₂-me*; Parpola, 2018, s. 108), “her şeyi efendisi” (RINAP 5/2 116 öy 8. satırda EN *gim*¹-*ri*¹; Jeffers ve Novotny, 2023, s. 109), “güçlü” (RINAP 5/2 137 4. satırda *mug*¹-*da*¹-[*aš-ru*]; Jeffers ve Novotny, 2023, s. 138) gibi farklı unvanlar kullanılmıştır. Öy 2. satırda anlaşılması zor işaretler için iki okuma önerilebilir. Birinci alternatif seçenek; ¹*mut*²-*tal*¹-[*lu*...] “asil” okunarak Assur-Urartu yazışması olan SAA 21 124 öy 13.-14. satırlardaki gibi daha uzun bir unvanın (“bütün diyarların her şeyine egemen asil” ¹*mut-tal*¹-[*lu gim-ri kiš-šat da-ad₂-me*...]) parçası olabilir. İkinci seçenek; ¹*muq*-*da*¹-[*aš-ru*] “güçlü” okunma ihtimali vardır. Önerilere rağmen işaretler az okunur haldedir.

Öy 3. satır: Satırda görünen izler bir ya da iki işaretin parçası olabilir. Tanrı veya tacı kullanan kralın bir eylemini tarif ediyor olabilir. Assurbanipal’in düzenlediği bahar festivalinde kral, kendisi de ilahi sayılan Aššur’un tacını, Assur tapınağında ritüele katılan elit kesime gösterirdi (Maul, 2017, s. 348-349). “Tacın efendisi” (*bēl agē*) unvanıyla tacın sahibi Tanrı Aššur’a veya onu gösteren ritüelde krala gönderme yapılıyor olabilir. Bahar festivalinde gerçekleştiği için duanın da aynı festival kapsamında icra edildiği ve kayıt altına alındığı düşünülebilir. Satır kırık olduğu için “tacın efendisi” (*bēl agē*) unvanının burada Ay Tanrısı Sîn’i de kast etme olasılığı dikkate alınmalıdır. Assurbanipal’den sonraki kral Sîn-šarru-iškun döneminde, Ay Tanrısı Sîn, aynı “tacın kralı” unvanıyla ritüel anlamda krala taç giydirir (Sîn-šarru-iškun 06 öy 11. satır; Novotny, Jeffers ve Frame, 2023b).

Öy 8. satır: GIM (*kīma*) işaretinden sonraki işaret anlaşılmıyor. Bauer (1933, s. 83 [Vs. 8]), bu işaretin ¹MURU_{3/9}¹ (yağmur fırtınası, Akkadca *imbaru*) logogramının izlerini taşıyacağını önererek *kīma im[bari]* “fi[rtına] gibi” okumasını önermiştir.

Ay 10., 12. satırlar: Daha eski çalışmalarda ^{LU2}URI-*a-a* adını “Akkadlılar” olarak okunmaktaydı (Leeper ve Gadd, 1920, s. 8; Bauer, 1933, s. 83, 84 [Rs. 12]). Yeni Assur yazışmaları ve Urartu ile ilgili akademik birikimin zamanla gelişmesiyle ^{LU2}URI-*a-a* ifadesinin “Urartular” olarak okunması gerektiği anlaşılmıştır (Diakonoff, 1951, s. 242; Diakonoff, 1965, s. 344). ^{LU2}URI-*a-a* için “Urartular”, ^{LU2}*ma-na-a-a* için ise “Mannalılar” okumaları sürdürülmektedir (Jeffers ve Novotny, 2023, s. 251).

Ay 13. satır: Özel isim olduğu için *Ummān-manda* ismi *ana* prepozisyonundan sonra çekim almaz. Aynı prepozisyonundan dolayı *nakru ekšu* kelimelerinin çekime girmesini beklenebilir ancak *ekšu* sıfatı çekim olmadan hecelendiği için ifadenin unvan olarak kalıp halde adeta özel isim gibi kullanıldığı ve bu yüzden isim ve sıfatın çekim görmediği anlaşılmaktadır.

Yularını atan Mannalılar

Dua metninin esas amacını ve Assurbanipal’in dileğini daha doğrudan yansıtan kısım, Manna ile Urartu ülkelerinin anlatılmasıyla başlar. Mannalılar, Tanrı Aššur’un “yuları[nı] atan” (*ša islū nīr[ka]*) bir toplum olarak nitelenir (ay 10. satır). Assur yazıtlarında “yular” (*nīru*) betimi, Assur imparatorluğu’na tâbi olmayı simgeler (CAD N II s.v. *nīru* A 2, Reiner, Biggs, Groneberg, Hunger, Renger, Riemschneider, Stol ve Daniels, 1980, s. 262-263; Aster, 2017, s. 300). Duanın yapıldığı yıllarda Manna ülkesinin Assur’un yörüngesinden çıktığı anlaşılmaktadır. Manna ülkesinin kesin sınırları bilinmemekle beraber Urartu devletinin Kuzeybatı İran’da Sevan ile Urmiye gölleri arasına uzanan topraklarının doğu ve güneydoğu sınırdaşydı (Hassanzadeh, 2022). Manna krallığının çekirdek bölgesi, Urmiye ile Zeribar

gölleri arasındaki bölgeleri ve Ziviye ve civarındaki ören yerlerini kapsıyordu (Mutlu Akkuş 2017, s. 228; Fuchs, 2023, s. 730-734).

II. Sargon döneminde (MÖ 722-705) Assur-Urartu mücadelesinin sonunda MÖ 714 civarında Manna kralı Ullusunu, Assur devletine tâbi olmuştu (Fuchs, 2023, s. 740-744). Ullusunu'dan sonra tahta geçen ve selefiyle ilişkisi bilinmeyen Aḫšēri ise, Sanherib (MÖ 705-681) ile Esarhaddon (MÖ 680-669) dönemlerinde Assur devletine karşı gelmiştir. Batı İran'da tekrar daha etkin olabilmek için Assurlular, MÖ 660-657 yılları civarında bir dizi askerî harekât düzenledi. MÖ 660 civarındaki seferden sonra Manna kralı Aḫšēri'nin kendi sarayı tarafından öldürüldüğü ve oğlu Uallî'nin tahta çıkıp Assur'a tâbi olduğu iddia edilmektedir (Hassanzadeh, 2022, s. 15; Fuchs, 2023, s. 752-754). Assurbanipal'in dönemine gelindiğinde Aḫšēri, Manna kralı olarak Assur'a karşı gelmeye devam ediyordu. Med beyleri de bölgede Assur'un ekseninden uzaklaşıyordu. MÖ 660 civarında yapılan seferde ve takip eden askeri hareketlerde Manna'da ve ayrıca Zagros ile Manna arası bölgelerde etkin bazı Med beylerin de mağlup edildiği, Assur yazıtlarında belirtilir (RINAP 5/1 3 iii 16 – iv 9; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 63-71). K.3408 dua metnindeki Mannalıların “yuları attıkları” (yukarıda ele alındığı üzere, ay 10. satır) ile yapılan tarihi gönderme, II. Sargon döneminde Manna kralı Ullusunu'nun Assur “yularını” yani egemenliğini kabul etmesinden sonra Aḫšēri döneminde Mannalıların Assur'a karşı gelmeleri ve Assur'dan bağımsız hareket etmeleridir.

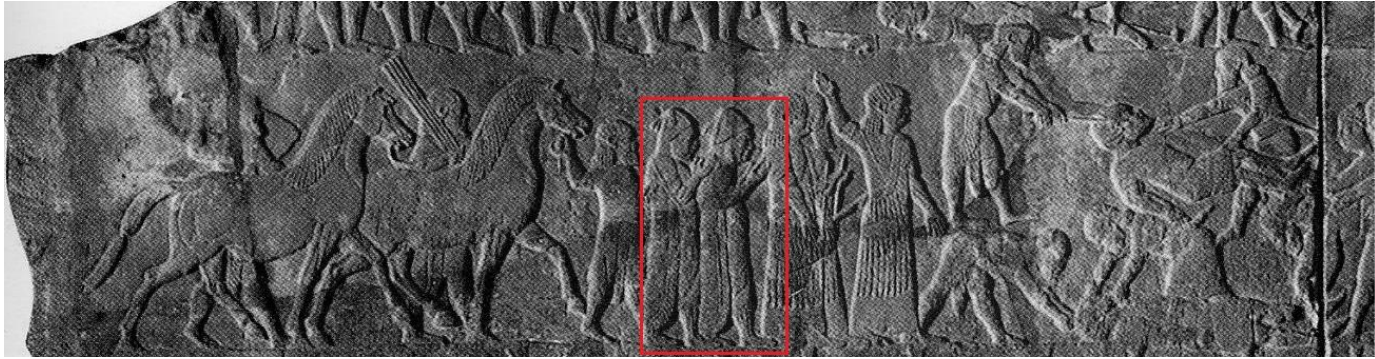
Duada, “yuları atan” Mannalılar tarifiyle Assur yürüncesinden bir şekilde çıkan Manna siyasi coğrafyasının büyük bir kısmının kastedildiği düşünülebilir. Kırık satırda okunan “dulların çılgınlıklarına” (*ana riḡim almanāti*) ifadesi, Assur devletinden ayrıldıktan sonra Manna ülkesi sakinlerinin başına gelen yıkıcı bir olayın – bir tür katliamın veya askeri yenilginin – anlatıldığını düşündürmektedir. Öte yandan bu öneriye ek olarak ya da buna alternatif olarak, siyasi ve/veya askeri bir olay olsun ya da olmasın, söz konusu ifadenin cinsiyetçi bir dille Mannalıları “koca isteyen dul kadın” yerine koyup aşağıladığı da önerilebilir. Assur kaynaklarında bu tip cinsiyetçi yakıştırmalara rastlanmaktadır (Karlsson, 2016, s. 236-237, 241-242; Bennett, 2022, s. 82). Mannalıların Kimmerleri ya da Assurluları hamî kabul etmesi veya iyi diyalogları “erkeksiz kalan dul'un çağrı veya serzenişleri” olarak yorumlanmış olabilir. Bu yorum geçerli olursa çağrılan erkek, Assurlular ya da Kimmerler olabilir.

MÖ 653'e tarihlenen Teumman-Gambulu seferleri sonrası Teumman, Dunānu ve Aplāya'nın idamları K.3408 dua metninde belirtildiği için, aynı metnin Manna ile ilgili kısmında MÖ 660'larda Manna'ya ve kralları Aḫšēri'ye karşı yapılan seferde Assurluların yaptığı yıkım kast ediliyor olabilir. Aynı tabirlerle olmasa da aynı seferle Manna'da yıkım yapıldığı Assurbanipal'in kral yazıtlarında ifade edilmektedir (RINAP 5/1 4 iii 64; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 88-89). Seferden sonra Mannalıların Assurlularla çatıştığına dair bir veri yoktur. Mannalılar, MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinde – özellikle MÖ 626-612 yıllarında – büyüyen Med gücüne karşı son kez Assur devleti yanında yer aldılar (Fuchs, 2023, s. 755-756). Med-Bâbil ittifakı karşısında Assur ile beraber yenilip tarih sahnesinden silindiler.

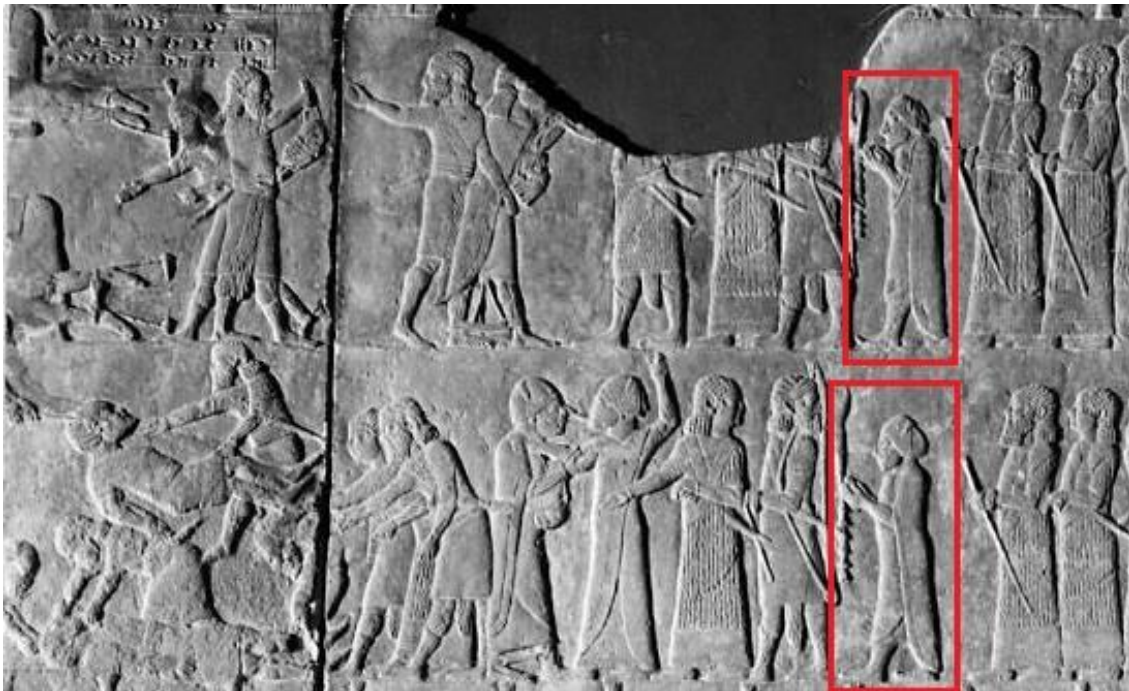
Boyun eğerek konuşan Urartular

Manna ülkesinden sonra dua metni K.3408, “boy[un eğerek] konuşan Urartuları” (*Urartāya ša dababti šapl[īti]*) belirtir (ay 12. satır). Akkadca *dababtum* (“konuşma”) kelimesinin dayandığı *dabābu* “konuşma” fiili; bilgi verme, söylenti yayma, anlaşma yapma, siyasi yazışma yürütme gibi anlamlar içermektedir (CAD D s.v. *dabābu*; Oppenheim, Reiner, Harris ve Bowman, 1959, s. 2-3). Dua metnindeki dişil çekimli *dababtum* kelimesini niteleyen sıfat *šaplītu*, kelimesi

kelimesine “aşağı, alt” anlamına gelir ve bir yan anlamı da *šapālu* fiiline dayalı sıfat isim hallerinde “eğilen, boyun eğin” olarak bilinmektedir (CAD Š I s.v. *šaplû*; Reiner, Biggs ve Roth, 1989, s. 473; krş. CAD Š I *šapālu* mng 1d; Reiner vd., 1989, s. 424). Buradan hareketle *dababtum* gibi bir olguyu nitelerken, boyun eğin ve üst makama göre alt bir mevkiden yapılan bir siyasi iletişim anlatılmaktadır. Daha da ileri gidersek *dababtu šaplītu* terimi, karşısındakine göre zayıf bir devletmiş gibi, “alttan, alt (makam gibi), eğilen/boyun eğin” (*šaplītu*) bir konuşma türü ve siyasi iletişimi (*dababtum*) kast eder. Assurbanipal dönemine ait, Ninova’da Güneybatı Saray Odası XXXIII’de bulunmuş olan ve günümüzde British Museum’da korunan BM 124802 envanter numaralı büyük bir kabartmanın bazı sahneleri buna örnek gösterilebilir (kabartma için bkz. British Museum Mütevelli Heyeti, 2023a). Assurluların Teumman zaferi sonrası Erbil’de yapılan zafer yürüyüşü töreninde Urartu elçileri, törenin üç ayrı noktasında betimlenmişlerdir (Miller, 2021, s. 94-95). İlk iki noktada, Teumman’ın asker ve devlet adamlarına yapılan işkenceyi görmekteyler (**figür 1-2**). **Figür 2**’de Urartu elçileri, Gambulu boyu önderi Dunānu’nun boynuna öldürülen Elam kralı Teumman’ın kellesinin, ayrıca kardeşi Samgunu’ya Elam’ın Hidalu vilayeti önderi Istar/Issar-nandi’nin kellesinin sarılmasını izlerler; her iki Gambulu önderi betimlemede tokatlanır ve kötü muamele görür (Miller, 2021, s. 95). Son olarak elçiler, üst düzey Assurlu görevlilerle konuşurlar (**figür 3**).

Figür 1: Urartu elçileri (kırmızı kare içerisinde), Teumman zaferi sonrası idamları izler (kabartma BM 124802, görsel 404830001; British Museum Mütevelli Heyeti, 2023a. Uyarlayan: yazar).

Figür 2: Urartu elçileri (kırmızı kare içerisinde), Teumman zaferi sonrası idamları izlemeye devam eder. (kabartma BM 124802, görsel 390889001; British Museum Mütevelli Heyeti, 2023a. Uyarlayan: yazar).

Figür 3: En sonunda Urartu elçileri (kırmızı kare içerisinde), üst düzey Assurlu görevlilerle konuşur (kabartma BM 124802, görsel 324658001; British Museum Mütevelli Heyeti, 2023a. Uyarlayan: yazar).

Sırtları biraz eğik ve elleri dua eder gibi göğsü kaldırılmış bu elçiler, Assur'un düşmanına çektiği acılar karşısında korkan ve etkilenen, bunun sonunda da Assur'u öven ve belki de biat eden ya da en azından biat eder gibi davranan elçiler olarak betimlenmişlerdir (Miller, 2021, s. 94). Elçilerin boyları, beraber göründükleri Assur görevlilerine göre daha kısadır. Bu görsel anlatı, Assurbanipal'in kral yazıtlarına göre Erbil'e elçilerini gönderip boyun eğen, Assurluları daha üstün gören bir devlet gibi mesajlar gönderen Rusa'nın (Assur yazıtlarında yazılışı *Ursâ*) anlatısıyla uyumlu görünmektedir. Bu yazıtlara göre Rusa, Teumman ile Gambulu seferlerinden sonra Assur'un gücünden korkarak Erbil'e elçi ve hediyeler göndermiştir; ayrıca Erbil'de Tanrıça Erbilli İstar'a fal baktırmıştır (RINAP 5/1 6 vii 20'-vii 28'; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 130; RINAP 5/1 7 vii 11-vii 20; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 155). Söz konusu "hediyeler" için kullanılan Akkadca *tamartu*, hukuki anlamda tam anlamıyla vassal bir devletin vereceği "haraçtan" (*biltu, mandattu*) farklıdır (Fuchs, 2012, s. 144). Daha ziyade güçler hiyerarşisinde Assur devletini kendinden üstün gören bir Urartu diplomasisine işaret eder. Urartu, tâbi bir devlet değildir ama boyun eğen davranışlar sergiler.

BM 124802 kabartmasının görsel anlatısında, Urartu elçileri yukarıda ele alındığı üzere Teumman ile Gambulu seferinden sonra Assur'dan etkilenir. Yazıtlar ve kabartmanın aynı diplomatik olayı anlattığı düşünülebilir. Teumman seferinin de MÖ 653'de yapıldığı dikkate alınır (bkz. yukarıda), Rusa'nın Assurbanipal'e ait yazıtlarda geçen yumuşak dilli iletişimini MÖ 653 yılı veya civarına tarihlemek mümkündür (Fuchs, 2012, s. 144; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 20, n. 120). Assurbanipal'in yazıtlarında belirtilen, Uppumu ile Kullimeri kentlerini (yukarı Dicle bölgesi Şubria'da; bkz. Radner, 2012, s. 260-261) tehdit ettiği iddia edilen Andaria adlı Urartu vali ve/veya komutanın ölümüyle sonuçlanan sınır anlaşmazlığının da bu tarihte Assurbanipal'in iktidarının başladığı MÖ 668 arasında bir noktada olduğu önerilebilir

(Novotny ve Jeffers, 2018, s. 20, n. 120; yine de bu krizin tarihi ile ilgili yazıtlarda kesin bir ifade yoktur ve kısa süreli bir kriz MÖ 649/648 yılı öncesi bir zaman vuku bulmuş olabilir. Andaria krizi ilk defa MÖ 649/648 tarihli Prizma B yazıtında belirtilir; Fuchs, 2012, s. 143). Yazıtlarda Andaria ile çatışma ve bu komutanın ölümü, Teumman seferinden önce anlatılır (RINAP 5/1 3 iv 6-iv 14; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 65-66). Manna ile Batı İran'a yapılan seferler sırasına yani takriben MÖ 660-657 yıllarına tarihlenebilir (Grayson, 1980, 233). Rusa'nın ilişkileri yumuşatmak için yürüttüğü diplomasi, Assurbanipal'in resmi anlatısında Urartu'ya tâbi olmasa da boyun eğen bir devletin iletişimi olarak resmedilir.

Assurbanipal dönemi yazıtlarda ismi geçen Rusa'nın adı birkaç Urartu kralının taht ismidir. MÖ 7. yüzyıl Urartu krallarının kronolojisinde açıklık kazanmayan birkaç husus olduğu için de Assur yazıtlarında geçen Rusa'nın hangi Rusa olduğu tartışma konusu olmuştur. Assurbanipal ile yazışan Rusa'nın, Erimena oğlu Rusa olabileceği önerilmiştir (Çilingiroğlu ve Salvini, 2001, s. 18, 24; Çilingiroğlu, 2008, s. 27-28; Salvini, 2020, s. 70-71; Zimansky, 2020, s. 222, Tablo 2, geleneksel sıradüzen). Erimena oğlu Rusa'nın kronolojide yeri halen tam bilinmemektedir. Son araştırmalara göre Argiști oğlu Rusa'dan önce hüküm sürmüş olması daha olası görünmektedir (Zimansky, 2020, s. 225-226; Konyar, 2022, s. 125-126). Argiști oğlu Rusa'nın kurduğu Ayanis'in dendrokronoloji verileri, Assur yazıtlarındaki Rusa'nın belirtildiği MÖ 673 ile 653 arası tarihlerle uyumludur ve Assurbanipal ile yazan Urartu kralının Argiști oğlu Rusa olduğu düşünülebilir (Çifçi, 2017, s. 308). Erimena oğlu Rusa'ya ait eserlerin tipolojisi ve onunla ilgili yazıtların buluntu koşulları gibi etkenler onun daha erken bir döneme – örneğin MÖ 722 civarı -714 (Roaf, 2012, s. 205, 216; Zimansky, 2020, s. 222, Tablo 2, yeni önerilen sıradüzen 2), MÖ 713-709 (Çifçi, 2017, s. 306-309) yıllarına ya da Rusa oğlu Argiști ile Argiști oğlu Rusa arası MÖ 709-673 gibi bir döneme (Fuchs, 2012, s. 160; Zimansky, 2020, s. 222, Tablo 2, yeni önerilen sıradüzen 1; Konyar, 2022, s. 126) – tarihlenmesini destekleyebilir. Ermina oğlu Rusa için alternatif olarak MÖ 7. yüzyılın sonuna doğru bir tarihleme de önerilmiştir (Grekyan, 2023, s. 784).

Assur kralını üstün kabul eden bir üslupla kendini ifade eden bir sonraki Urartu kralı, Assurbanipal'in yazıtlarında İstar/Issar-dūrī (Sarduri) olarak bilinmektedir. Söz konusu yazıtlara göre Sarduri, kendisi oğul, Assurbanipal'i baba olarak ilişkilendirerek yazarak ve hediyeler göndererek Assur kralının gücünü kabul ediyordu (RINAP 5/1 11 x 40-x 50; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 261-262; RINAP 5/1 23 121b-124a; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 307-308). Burada “hediyeler” için yine aynı *tamartu* sözcüğü kullanılsa da bu sefer Sarduri'nin Assurbanipal ile siyasi ilişkilerinin oğul ile baba ilişkisine benzetilmesi, Urartu açısından boyun eğerek yapılan diplomatik iletişimin biraz daha yoğunlaştığı, hatta Assur kaynakları açısından bir tâbi devlet ilişkisini kast ettiği anlaşılabilir (Fuchs, 2012, s. 145). Burada sözü edilen Sarduri hadisesi, MÖ 647 yılından sonraya tarihlenmelidir çünkü Urartu komutanı Andaria'nın öldürülmesi hadisesinin anlatıldığı Prizma C yazıtında (RINAP 5/1 6; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 111-136) Sarduri hadisesine yer verilmemiştir. Öte yandan Sarduri'nin belirtildiği yazıtların birisi, Şamaş-da''inanni adlı Bâbil valisinin adıyla anılan MÖ 644 ile 642 yıllarından birisine tarihlidir (RINAP 5/1 11 date ex. 1-3; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 264). Bu eponim, MÖ 644 ile 642 arasına bir yıla tarihleneceği için de Sarduri hadisesinin MÖ 646 ile 643 yılları arası bir noktaya tarihlendiği düşünülebilir (Fuchs, 2012, s. 144; Novotny ve Jeffers, 2018, s. 20, n. 120). Urartu'nun vassal statüsü ile ilgili yeterince belge olmasa da bu hadise en azından Sarduri'nin Assurbanipal'e tâbi bir krallık gibi yazdığını ima etmektedir.

Assurbanipal'in yazıtında belirtilen Sarduri'nin hangi Urartu kralı olduğu, MÖ 7. yüzyıldaki son Urartu krallarının kronolojisi hakkındaki belirsizliklerden dolayı kesin olarak

bilinmemektedir. Önerilebilecek isimler arasında Rusa'nın oğlu Sarduri ile Sarduri oğlu Sarduri bulunmaktadır (Çifçi, 2017, s. 309, 310). İkisi de Urartu idari belgelerine göre kral olmadan önce de Urartu Devleti'nde kraldan sonra en yüksek pozisyonlardan birisi olan ^{LU2}*aşuli* makamında bulunmuştu (Çifçi, 2017, s. 309; makamın tam olarak ne ifade ettiği ise halen tartışmalıdır; Bonfanti ve Dan, 2021). Sarduri oğlu Sarduri'nin ismi, Karmir-blur'da bir kalkan üzerinde tespit edilmiştir (Çifçi, 2017, s. 309). Söz konusu kalkan üzerindeki yazıt, biraz kırık olsa da Sarduri oğlu Sarduri'den (*Sarduri Sardurihi*) kral olarak söz ediyor görünmektedir (yazıt CTU B 16-1; Salvini, 2012, s. 72; Christiansen 2016b): [^d*hal-di-e e-u2-ri-e' i-ni a-še*] ^{md}*sars-du-ri-e-[-še]* ^{md}*sars-du-ri-hi-ni-še uš-tu2-ni [ul-gu-ši-a-ni] e-di-ni* ^d*hal-di-ni-ni al-[-su-i-ši-ni* ^{md}*sars-du-ri-ni ...]* MAN DAN-NU MAN *al-su-i-ni a-lu-si* ^{URU}*tu-uš-pa-[e URU]* “[Efendisi Tanrı Haldi'ye] Sarduri'nin oğlu Sarduri, [bu kalkanı hayatı] için adadı. Tanrı Haldi'nin büyük[lüğü sayesinde [(ben Sarduri'nin oğlu) Sarduri], güçlü kral, büyük kral, Tuşpa [Van Kalesi] kentinin beyi.” Assurbanipal'in yazıtlarında belirtilen Sarduri için Rusa oğlu Sarduri (Fuchs, 2012, s. 158; Grekyan, 2023, s. 784) veya Sarduri oğlu Sarduri (Salvini, 2020, s. 71) eşleştirmeleri yapılmış olsa da kesin bir sonuca varılamamıştır (Zimansky, 2020, s. 226).

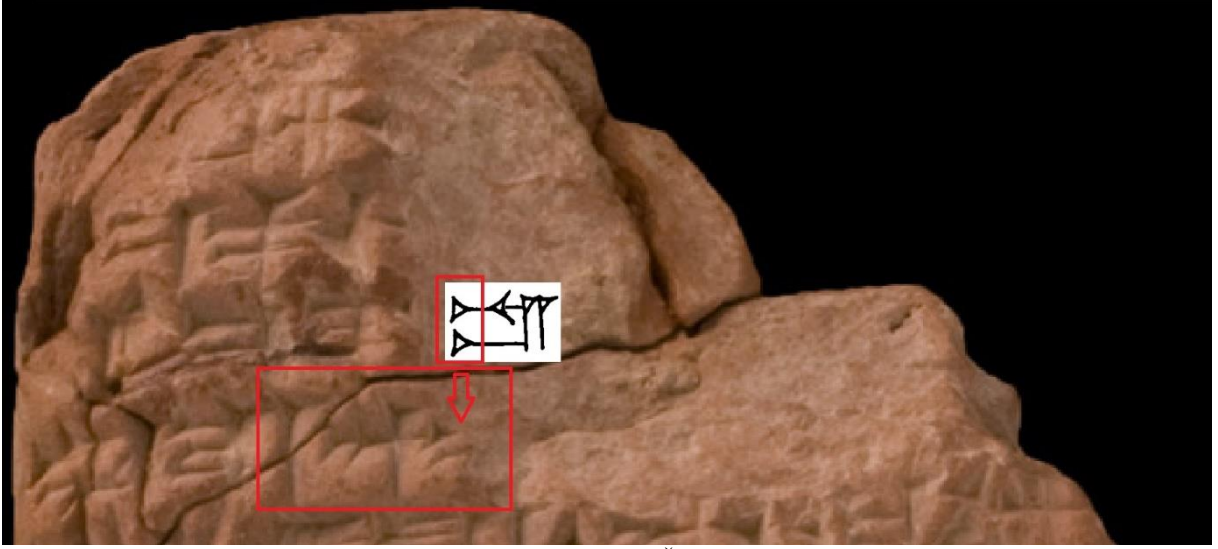
Assurbanipal'in yazıtlarında ifade edilen Urartu-Assur dengesi ve Sarduri'nin tâbiyeti, sadece kral yazıtlarından değil daha somut devletler arası yazışmalardan da anlaşılmaktadır. Bu tür somut yazışmalara iki örnek bilinmektedir: SAA 21 78 (bkz. **Ek-7**) ile SAA 21 124 (bkz. **Ek-8**). Söz konusu yazışmalar, K.3408 dua metninde ve kral yazıtlarında belirtilen boyun eğen bir devlet gibi yapılan siyasi iletişimlere doğrular ve Assurbanipal'in yazıtlarında geçen Sarduri ile ilgili bilgiler sunar. SAA 21 78 yazışmasında Assur kralı, Urartu kralına “oğlu” (DUMU-*şu2*) olarak hitap eder (SAA 21 78 öy 3. satır; Parpola, 2018, s. 70). Buradaki “oğul” terminolojisi, Assurbanipal'in yazıtında iddia edilen baba-oğul ilişkisi ile uyumludur. Urartu kralı, Assurbanipal'a bir vassal olarak yazmaktadır (Ito, 2015, s. 24-25, 224). “Tanrı'nın... sana ... (yetki?) verdiği zamandan 'beri'” (... *'issu¹ bēt ili... iddinakkanni* [TA¹ *be2-et DINGIR ... id-din-ak-kan-ni*]) ifadesiyle Tanrı Aşşur'un Urartu kralını onaylaması ifade edilir (SAA 21 78 öy 5.-6. satırlar; Parpola, 2018, s. 70)². Bu ifadeden de anlaşılıyor ki K.3408 dua metninde ve diğer Assur kaynaklarında olduğu gibi olayların arkasındaki esas gücün Tanrı Aşşur olduğu siyasi teolojisi sadece Assur elitinin kendi arasında değil, yazışma yaptığı tâbi ve diğer devletlere de yansıtılıyordu. Bir sonraki satırda Urartu kralına “iyiliğimi aradın” (*ṭābtī tuba' ūni* [MUN *tu-ba' u-u-ni*]; öy 7. satır) yazılmasıyla (olasılıkla Assurbanipal'e gelen bir yazışmaya yanıt olarak) Sarduri'nin Assur kralının onayını ya da hamiliğini istemiş olduğu hatırlatılıyor. Yazışmada, Assur kralının selamlama formülünde saygın bir devletle konuşma üslubu vardır; Assur kralı kendi saray ve ülkesinin iyi olduğunu ifade eder ve “oğlu” Urartu kralının sarayı ve ülkesinin de iyiliğini diler (SAA 21 78 öy 4.-5. satırlar; Parpola, 2018, s. 70). Kırık olan öy 10. satırda geçen “dost, muhabbet sahibi” (EN.MUN [*bēl ṭābtī*]) ifadesi bir ihtimal Assurbanipal tarafından Sarduri'yi nitelemek için kullanılır. Bu ifadelerden hareketle Parpola (2018, s. XXXII), SAA 21 78 yazışmasının Sarduri'nin yeni tahta geçtiği zamana ait olabileceğini önerir. İyi korunmadığı için bu yazışmadan makalenin konusu ile ilgili daha fazla bilgi alınamamaktadır.

Diğer yazışma, SAA 21 124, daha iyi korunmuştur. Bu yazışmanın yakın bir okuması, Urartu MÖ 643 ile 646 arasında Assur devletinin tebası olsa da sahada Assur devleti bu ilişkiden öngördüğü gibi yararlanamadığına işaret eder. Gönderenin adı ^{md}[*Š.TAR-du-r*]i olarak

² Satırda *bēt* tamlama halindeki *bētu* “ev” sözcüğü, “nerede, ne” anlamlar içeren bir edattır; Parpola, 2018, s. 142, *bētu*. Satır kırık olduğu için edatın tam anlamı anlaşılmıyor. Bu bağlamda *issu* (*ištu*) prepozisyonu ile de uyumlu olacak şekilde “nerede” anlamının uzantısı olarak “zamanda” anlamı çeviride önerilmiştir.

okunabilmektedir (SAA 21 124 öy 4. satır; Parpola, 2018, s. 108; ayrıca bkz. **figür 4**). Assur kralının ismi korunmasa da Assurbanipal olduğu varsayılır. Yazışmada dikkat çeken bir nokta

Figür 4: SAA 21 124 yazışması 4. satırda İstar/Issar-dürī^{md}[Š.TAR-du-r]i ismini temsil eden ilk kişi adı işareti ile DINGIR işareti ve onlardan sonra da sol tarafı kısmen korunan bir İŞ işareti görünmektedir (kırmızı kareye alınmıştır ve İŞ işaretinin korunan kısmıyla üstünde işaretin tam hali karşılaştırılabilir). İsmi sonundaki *ri* işaretinin izlerini doğal kil kırıkları arasında kesin olarak takip etmek daha zordur (görselin alındığı kaynak: British Museum Mütevelli Heyeti, 2023c; krş. **Ek-8**. Uyarlayan: yazar).

şudur: Urartu daha zayıf devlet olsa da bu noktada Assur devleti istediği gibi bu ilişkinin gereklerini alamamaktadır. Bu vesile ile Assur kralının kızgınlığını ifade ettiği yazışmalara yanıt olarak İstar/Issar-dürī (Sarduri), Assur kralının babası zamanında Munuhi adlı birisi ile ilgili böyle ithamların sukunetle yönetildiğini ve bunun sonucunda Tanrı Aššur’un, Assur İmparatorluğu’nun lehine gelişmeler sağladığını hatırlatarak kendini savunur: ^{8b)} AD-ka ki-i pi ⁹⁾ an-nim-ma kar-ši ¹⁰⁾ mu-nu-^{hi} ¹⁰⁾ ki-i i-tak-kal-lu-^{šu}2 ul un-da-’i-ir ¹¹⁾ u ¹²⁾ pa-ni ar-ki im-na ¹²⁾ ¹³⁾ e-la-nu u ¹⁴⁾ ¹⁵⁾ ¹⁵⁾ [a]-na ŠU.II pa-li-^{hi}-^{šu}2 uš-tam-ni “Munuhi böyle itham edildiği zaman, baban (ona günah/ceza) buyurmadı ve Tanrıların Kralı, Yüce Olan, bütün diyarların her şeyine egemen Asil (Tanrı Aššur), önünde, arkasında, sağında, solunda, üstünde ve altında (ona karşı) günah işleyenleri kendisine ibadet edenin (Assur kralının) ellerine teslim etti!” (SAA 21 124 öy 8b.-15. satırlar; Parpola, 2018, s. 108). “Buyurmadı” diye çevirdiğim *ul unda*’ir fiili, satırın bağlamında geçmiş zaman çevrilen perfectum kipidir (cümledeki bağlama göre şimdiki zaman veya geçmiş zamana olarak çevrilebilir; Huehnergard, 2011, s. 157). (*Wârum* D “buyurmak, yönetmek” (CAD A II s.v. *âru* 4a; Civil, Gelb, Landsberger, Oppenheim ve Reiner, 1968, s. 322) kök haline dayanan *ul unda*’ir fiili, üçüncü şahıs çevrilebilir. Üçüncü şahıs çevirince mektupta Sarduri, Assur kralına hitap ederken “baban” (AD-ka) ifadesiyle Assurbanipal’in babası Esarhaddon’u kast eder. Esarhaddon, üçüncü şahıs *ul unda*’ir fiilinin öznesi olur. Bu satırdaki bağlamında (*wârum* D “buyurmak, yönetmek”, belirli konuda – örneğin birisinin günahlı olup olmadığı konusunda ve ona karşı ceza veya yaptırım yapılmasına dair bir karar olarak yöneticinin buna göre yöneticinin buyurması, böylece yönetmesi ve siyaset yapması kastedilmektedir. Günah ile ceza, Akkadca’da aynı kelime *hîtu* ile ifade edilir; hem “günah” hem de günahın sonucu olan “ceza” anlamındadır (CAD H *hîtu* A; Oppenheim, Reiner, Rowton ve Hallock, 1956, s. 210-212). “Günah” ile şimdi tartışılan bağlamda kast edilen, kralın ve devletin istediğine karşı gelmektir. Zira tanrıların tayin ettiği krala itaat etmemek onu tayin eden tanrılara karşı da günah sayılır ve ceza gerektirir. Cezayı da genelde tanrılar adına kral

verir. Assur İmparatorluğu'nun siyasi teolojik geleneği kapsamında, birisini günahlı saymak, krala isyan ettiği ya da en azından onun bir buyruğunu yerine getirmediği, buna karşı çıktığı anlamına gelir. Aynı mektubun son kısmında Assurbanipal'e yapılan talepte bu sefer duratif (presens) kipte ve Dtn hali ile aynı (w)ârum fiili, yani (w)ârum Dtn, kullanılır: LUGAL a-na ħi-tu la un-da-na-'a-ar “kral, (bana) günah yazmasın.” Bu satırı Parpola (2008, 109), “*may the king not hold it for a sin*” (kral bunu günah saymasın) olarak çevirir, yani günah/ceza buyurma olarak Akkadca'da şekil alan kavram, “günah saymak, günah yazmak, ceza buyurmak” gibi çevirilerle karşılanabilir. Sarduri, Esarhaddon dönemindeki gibi bir anlayış talep eder ve Assurbanipal'in de kendisine günah yazmamasını diler; Assur kralını ceza vermeye kadar gidebilecek kızgınlığından vazgeçirmeye çalışır. Esarhaddon döneminde Assur kralının Munuhi adlı Urartu kralına (ya da daha az bir ihtimalle yüksek rütbeli bir Urartu yetkilisi) yapılan ithamlara rağmen ona günah yazmadığı, ona ceza buyurmadığının SAA 21 124 yazışmasında belirtilmesi, Esarhaddon dönemindeki Assur-Urartu yakınlaşmasına ve Argiști oğlu Rusa'nın Esarhaddon'a, Esarhaddon'un kazandığı iç savaştan sonra özellikle Şubria (yukarı Fırat bölgesinde) topraklarına kaçan düşmanlarının, yani Assur'a karşı “günah işleyenlerin”, Assur'a iadesine ve aynı Rusa'nın Assurluların MÖ 673'de yürüttüğü Şubria seferine verdiği dolaylı desteğe bir gönderme olabilir (söz konusu yakınlaşma ve olaylar için bkz. Radner, 2012, s. 263; Zimansky, 2020, s. 224-225). SAA 21 124 yazışmasında bu makalede önerildiği gibi Esarhaddon dönemi kast ediliyorsa, yukarıda Argiști oğlu Rusa ile Erimena oğlu Rusa ile ilgili ele alınan kronolojik hususları da dikkate alarak, yazışmada ithamlara maruz kaldığı hatırlatılan Munuhi, Esarhaddon dönemde yaşamış üst düzey bir Urartu valisi/görevlisi olabilir. Kim olduğu bilinmemektedir. Esarhaddon döneminde Urartu'ya sığınan ve Sanherib'in ölümüyle başlayıp Esarhaddon'un kazanıp tahta çıkmasıyla sonuçlanan iç savaş ve bundan kaçan önemli bir siyasi kişi olabilir. Bir diğer olasılık ise Munuhi'nin Argiști oğlu Rusa'nın özel adı olmasıdır çünkü yazışmada Munuhi özelinde MÖ 673 sırasında Assurluların Şubria seferleri sırasında Urartu ile yaşanan yakınlaşmaya gönderme yapılmaktadır. Aynı olaydan önce Argiști oğlu Rusa'nın niyetini tespit etmeye çalışan bir Assur ciğer falı metninde kralın özel adı Yaya olarak verilir (SAA 4 18 öy 4.-5. satırlar; Starr, 1990, s. 22). Yaya, Argiști oğlu Rusa için Assurluların kullandığı bir ad ise Munuhi, Sarduri'nin aynı kral için kullandığı diğer özel adı olabilir. Yazışmada onu ayırt etmek için Munuhi adı kullanılmış olabilir. Kralın Urartular ile Assurlular arasında birden fazla ismi olabilir. Öte yandan Munuhi, tamamlayıcı bir isim olabilir. Adın son hecesi /ħi/, Urartuca'da coğrafi, kavmi ya da babaya dayalı aidiyet ifade eden bir isim ekini andırıyor (Urartuca -ħi eki için bkz. Wilhelm, 2008, s. 111). Munuhi adındaki /ħi/ hecesinin aidiyet gösteren işlevine dair kesin bir gösterge yoktur. Urartuca -ħi eki Munuhi için de böyle bu işlev görüyor ise, taht ismi Argiști oğlu Rusa olan kralın adı Munuhi, “Munu'lu, Munu boyu üyesi” ya da “Munu'nun”, yani babasının özel adının Munu olması, gibi seçenekler doğuruyor. Munu ile kastedilen coğrafi veya etnik bir ad bilinmemektedir. Özel ad olarak ele almak daha makul görünüyor. Munuhi -ħi ekiyle düşünülürse, kralın babasının özel ismi yani bir patronim olarak ele alınabilir. Argiști oğlu Rusa'nın özel ismi Yaya olduğuna göre Munuhi ile beraber kralın adı *Yaya Munuhi “Munu oğlu Yaya” olarak düşünülebilir. Diğer bir seçenek ise Munuhi'yi müstakil bir özel ad olarak ele almaktır. Munuhi adının etimolojisi hakkında kesin bir şey söylemek henüz mümkün değildir. Munuhi adının Argiști oğlu Rusa'nın özel adı olduğu da kesin kanıtlanmış değildir, sadece mevcut deliller dahilinde en yüksek olasılıktır. Assurbanipal'in kral yazıtlarında Rusa'nın ismi *Ursâ* olarak yazıldığına göre neden ayrı olarak özel ismin kullanıldığı sorulabilir. Az önce belirtilen ciğer falı metninde hem Ursâ hem de Yaya isimleri kullanılmıştı (SAA 4 18 öy 4., ay 6. satırlar; Starr, 1990, s. 22-22). Sarduri'nin neden Munuhi ismini kullandığı anlaşılmemektedir. Bir diğer ihtimal, Esarhaddon döneminde birden fazla Rusa vardı ve Argiști oğlu Rusa'yı ayırt etmek için Sarduri bu ismi kullandı. Böyle bir duruma uyabilecek ve

literatürde bilinen bir Rusa vardır o da Erimena oğlu Rusa'dır. Erimena oğlu Rusa, yukarıda anlatıldığı üzere bazı görüşlere göre Argiști oğlu Rusa'dan önceye tarihlenmiştir ve bu da onu Esarhaddon dönemindeki diğer Rusa yapabilir. Ancak Erimena oğlu Rusa'nın kronolojide yeri belli değildir. Daha önceki bir döneme tarihlenmesi daha olasıdır (bkz. yukarıda)³. Şayet Munuhi, Argiști oğlu Rusa'dan sonra gelen başka ve henüz başka kaynaklardan bilinmeyen bir kralın özel ismiyse o zaman SAA 21 124'de belirtilen Sarduri'nin kim olduğu ve Assurbanipal'in yazıtlarında belirtilen Sarduri ile ilişkisi belirsizleşir ve tartışma, hakkında çok geniş literatür ve analiz edilmesi gereken veri bulunan Urartu kronolojisine kayacağı için ayrı olarak ele alınmalıdır. Munuhi adı gizemini bir süre daha koruyabilir, hele ki Urartu krallarının sayısı ve kronolojisi ile ilgili bazı hususlar henüz tam çözülmemişken (Çifçi, 2017, s. 307-310; Salvini, 2020, s. 70-71, Grekyan, 2023, s. 782-786). Benim görüşüm, Munuhi'nin Argiști oğlu Rusa'a ait bir patronim olduğudur çünkü Erimena oğlu Rusa'nın kronolojik sorunları dikkate alınca Urartu ve Assur belgelerinde bu ismin geçtiği SAA 21 124 Urartu-Assur yazışmasındaki yukarıda tartışılan göndermelere uyan başka bir kral yoktur.

SAA 21 124 yazışmasında Sarduri, Assur kralının istediği lapis lazuliyi göndermez ve gönderirse halkının isyan edeceğini iddia eder; sadece Assur kralı ordusuyla gelip alırsa kendisini göstermeden teslim ettirebileceğini yazar (SAA 21 124 öy 16.- ay 9. satırlar; Parpola, 2018, s. 108). Sarduri'nin Assur kralına lapis lazuli vermeyi reddettiği SAA 21 124 yazışmasında bile Assurbanipal'in dua metninde geçen siyasi teolojik terminoloji kullanılmaktadır. Tanrı Aşşur için "Tanrıların Kralı" (LUGAL DINGIR.MEŞ), "Yüce Olan" (*ša₂-qu-u₂*), "bütün diyarların her şeyine egemen Asil" (*mut-tal-lu 'gim¹-ri kiš-šat da-ad₂-me*) unvanlarına yer verilir (SAA 21 124 öy 13.-14. satırlar; Parpola, 2018, s. 108). Burada Assurbanipal'in dua metni K.3408'e benzer bir terminoloji bulunur. Özellikle "Tanrılar Kralı" (krş. K.3408 öy 12. satır; yukarıda) ve "Yüce Olan" (krş. K.3408 öy 2. satır; yukarıda) unvanları dikkat çeker. Yazışmada krala karşı "günah işleyenleri" (yani krala karşı gelenleri) Tanrı Aşşur'un kralın eline verdiği ifade edilmektedir (SAA 21 124 öy 11.-15. satırlar; Parpola, 2018, s. 108). Bu da Assurbanipal'in K.3408 duası ve başka ritüel metinlerde de sık kullanılan tanrıya günah işleyenler temasına bir göndermedir. Tanrıya günah işlemek ile kast edilen, yukarıda da belirtildiği üzere tanrının himaye ettiğine inandıkları Assur devletinin siyasi egemenliğine isyan etmektedir. Yazışmada açıkça ifade edilmese de Munuhi dönemi yapılmayan ama şimdi yapılan ithamın da Tanrı Aşşur'a ve dolayısıyla Assur kralına isyan etme ithamına benzer bir şey olduğu, Sarduri'nin az önce belirtilen terminoloji ile verdiği yanıtta anlaşılmaktadır. Sarduri'nin lapis lazuli göndermemesi ve halkından çekinmesi de aslında sadece Assur kralının itham ettiği gibi lapis lazuliyi vermeyip tâbi ilişkisini ihlal etmek için bir bahane olmadığını, aynı zamanda Urartu krallığındaki zayıflamış ve istikrarsız durumu gösterebilir. SAA 21 124 ile SAA 21 78 yazışmalarını, Sarduri'nin (yukarıda ele alınan) kral yazıtlarında MÖ 646 ile 643 yılları arası Assurbanipal'e tâbi olarak büyük hediyeler göndermesi ile aynı zamana tarihlemek mümkündür.

Assurbanipal'in K.3408 dua metni, MÖ 653'e tarihlenen Teumman ve Gambulu seferleri sonrasında Dunānu ve Teumman'ın idam edildiği zamana gönderme yaptığı için (öy 21. satır; bkz. yukarıda), Urartular'ın MÖ 653'e kadar Assur devletiyle yürüttüğü ilişkileri dua metninin

³ Başka bir seçenek de makalede yukarıda ele alınan Erimena oğlu Rusa ile ilgili kronolojik savlardan vazgeçip, tartışmalarda önerilen alternatif görüşlere göre Sarduri'nin Assurbanipal ile yazışmasından önceki dönemde yaşamış Rusa'yı Erimena oğlu Rusa ile eşleştirip Munuhi ismini, *Rusa Erimenaḫi* (Erimena oğlu Rusa) isminin bir kısaltması, hatta Erimena'nın isminin bir kısaltması olarak görmek olabilir. Yine de Erimena oğlu Rusa'nın bu zamana uymadığına dair birkaç farklı gösterge yukarıda belirtilmiştir ve *Erimenaḫi* ile Munuhi arasındaki ses denkliği linguistik olarak güçlü değildir.

konusudur. Assurbanipal'in kabartmasında ve yazışmalarında betimlenen Urartu elçileri ve kralının temsil ettiği boyun eğen üslubuna, K.3408 dua metninde “boyun eğerek konuşan” Urartular anlatımıyla gönderme yapılmıştır. Sonraki satırda Urartular'a siyasi bir günah isnat edilir: “tehlikeli düşman Ummān-manda'yı kıskırttılar” (*ana Ummān-manda nakru ekšu ušadbabu*; ay 13. satır). “Konuşturdular” (*ušadbabu*) fiilinin dayandığı *šudbubu*, “beyanda bulunmak, birisini başkasına karşı konuşturmak, kumpas kurdurtmak” gibi anlamlar içerir (“wiegelten sie au[f]”; Bauer, 1933, s. 84, Rs 13; krş. CAD s.v. *dabābu*; Oppenheim vd., 1959, s. 4, 13). Esarhaddon döneminde, MÖ 673'de yapılan Šubria seferin öncesine tarihlenmesi mümkün bir çiğir falı fal metninde, Arğişti oğlu Rusa'nın Kimmerler ile ittifakı olduğu belirtilir (SAA 4 18 öy 7.-9. satırlar; Starr, 1990, s. 22). MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde (Mayer, 1993; Fuchs, 2012, s. 155-157; Toptaş, 2020, s. 36; Konyar, 2022, s. 123), Kimmerler'in Urartu ile tarihi belgelerden bilinen ilk karşılaşması, Urartu'nun doğu cephesinde, Güney Kafkasya ya da Manna sınırları civarında gerçekleşen bir muharebedir. Kimmerler, Urartu güçlerini bu muharebede yenmişti. Sonraki süreçte Urartu idaresi, özellikle de Arğişti oğlu Rusa döneminde, Kimmerler ile geçinme politikası güttü (Çilingiroğlu 1994, s. 45-46; Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010, s. 27-28; Grekyan, 2023, s. 815-816). Kimmerler ve İskitler'in varlık gösterdiği MÖ 7. yüzyıl ortasında Urartu devleti eskisi kadar Kafkasya'da ve Kuzeybatı İran'da yayılamamıştır ve askeri girişimleri, imar ve iktisat faaliyetleri kadar yoğun değildir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010, s. 28; Salvini, 2020, s. 68-69). İmar ve sosyo-ekonomik genişleme faaliyetleri yine de yoğun ve idari reformların yapıldığı Arğişti oğlu Rusa dönemi Urartu'nun halen güçlü olduğu bir dönem olarak düşünülür (Çifçi, 2017, s. 56-58, 75, 303; Zimansky, 2020, s. 224-225; Konyar, 2022, s. 128-133). Bu şekilde Urartu açısından bir miktar istikrara kavuşturulan Kimmer ilişkilerine, Assurbanipal'e ait K.3408 dua metninde gönderme yapıldığı ve bu ilişkinin olumsuz karşılandığı düşünülebilir. K.3408'deki ifadeye göre Urartular, Kimmerleri müttefik yaparak onlara güç verip kıskırtmaktadır. Dua metninde Urartular, yukarıda detaylı anlatıldığı üzere boyun eğerek konuşanlar olarak da resmedildiği için, Kimmerlerle de benzeri bir üslupla konuştukları da ima ediliyor olabilir. Urartu bir yandan Assurlularla barış isterken diğer taraftan Kimmerler ile ilişkileri sayesinde de Assurlulara karşı bir tür güvence sağlıyorlardı. Assurlular, Kimmerler'i bir tehdit olarak gördüğü için Arğişti oğlu Rusa'nın hem Assurlular hem de Kimmerler ile iyi ilişkiler sürdürmesinin bir çelişki ve “günah” olarak da görmüş olabilir. Bir sonraki satır, Urartuların Tanrı Aşşur'a karşı sürekli “günah” (*ikkibu*) işlediklerini ifade eder (ay 14. satır). Burada Kimmerler ile olan ilişkilere ek olarak Assur ile Urartu arasındaki eski çatışmalara da gönderme yapıldığı önerilebilir. Bu çatışmaların esasen Assur ile Urartu arasında özellikle MÖ 673 ve sonrasında gelişen bir tür *entente* ve yakınlaşma ortamındaki karmaşık bir süreç olduğu dikkate alınmalı. Arğişti oğlu Rusa'nın Assurlularla yakınlaşmak için MÖ. 653'de elçi göndermesinden önce Assur-Urartu ilişkileri olasılıkla açık bir çatışma olmasa da gergindi. Assurluların MÖ 673 Šubria seferinden sonra karşılıklı siyasi kaçakların iadesi ve oluşan işbirliği kapsamında Esarhaddon ve belirli bir döneme kadar Assurbanipal, Assur tahtında iddiası olabilecek bazı siyasi düşmanlar yakınlaşmaya rağmen halen Urartu'da kaldığı için Assurlular, Urartu ile yaşanan gerginlikleri ve küçük çaplı çatışmaları büyük çaplı bir çatışmaya dönüştürmemeye gayret ettiler; bu düşmanlar öldükten sonra Assurbanipal, Urartu'ya karşı daha agresif bir tutum sergilemeye başladığı için de Arğişti oğlu Rusa, MÖ 653 seferi sonrası elçilerini gönderip yumuşak bir diplomasi izlemeyi tercih etmiş olabilir (Radner, 2011, s. 741-742; Fuchs, 2012, s. 142-143). Belki de MÖ 657 civarı vuku bulmuş olan ve Uppumu ile Kullimeri civarında yaşanan sınır çatışması ile Urartu vali-komutanı Andaria'nın buradaki saldırısı da MÖ 653 öncesi sorunlu ilişkilerin vakalarına dahildir ve dua metninde “günahlar” arasında sayılmıştı (Andaria krizi için bkz. yukarıda; krizin tam zamanı bilinmese de dua metninde ima ediliyor olması kuvvetle muhtemeldir). Diğer olaylar da aynı kapsamda düşünülebilir ancak bazı durumlarda dahil

oldukları kesin olarak tespit edilemeyebilir. Buna en belirgin örneklerden birisi bir Urartu yazıtında Arğişti oğlu Rusa'nın Assur ülkesine yaptığı ifade edilen seferdir. Bu kralın yazıtlarında Urartu topraklarının çeperindeki bazı düşman ülkelerde sefer yapıp imar faaliyetleri için işçi tehcir edildiği ifade edilir: *pa-ru-u₂-bi LU₂ MUNUS-lu-<tu₂-ni>^{KUR} lu-lu-i-na-ni^{KUR} aš-šur-ri-ni^{KUR} tar-gu-ni^{KUR} e-ti-u₂-ni-ni^{KUR} tab-la-ni^{KUR} qa-i-na-ru-u₂^{KUR} ha-a-te-e^{KUR} mu-uš-ki-ni^{KUR} ši-lu-qu-ni-ni* “Düşman ülkelerden, Assur ülkesinden, Targuni ülkesinden, Etiuni ülkesinden, Tabla ülkesinden, Qainaru ülkesinden, Hâte ülkesinden, Muški ülkesinden, Şiliquni ülkesinden erkekleri ve kadınları taşıdım.” (CTU A 12-1 vi 10.-11. satırlar; Salvini, 2008, s. 568; Christiansen, 2016). “Assur ülkesi” ile yukarı Dicle bölgesinde (Şubria ve/veya civarı) Assur İmparatorluğu'nun kontrol ettiği ya da en azından etkisi olduğu bir alan kast ediliyor olabilir çünkü aynı yazıtta Anadolu ile bağlantılı belirtilen yerler arasında Hâte (Geç Hitit kültürünü sürdüren Eski Malatya'da Melid krallığı ve Fırat üzerindeki Geç Hitit devletleri; Çilingiroğlu ve Salvini, 2001, s. 20; Adalı, 2020, s. 228) ve Muški (Gaziantep ile Adıyaman arasında bir bölge; Çilingiroğlu ve Salvini, 2001, s. 20) bulunmaktadır. Belirtilen bu askeri seferin Esarhaddon veya Assurbanipal dönemi yapıp yapılmadığı tespit edilemediği için K.3408 dua metni ile ilişkisi bilinmemektedir. Assurbanipal dönemine tarihlenecekse, Andaria krizi ile bağlantılı olma ihtimali vardır (MÖ 657'e yakın bir zamanda bu kriz gerçekleşmiş olabilir; Çilingiroğlu ve Salvini, 2001, s. 21) çünkü bu dönemde Assur ile Urartu arasında Assur kaynakları açısından bilinen başka askeri çatışma yoktur. Alternatif olarak Assurlular, Arğişti oğlu Rusa'nın böyle bir seferinden söz etmediler. Böyle bir çatışmanın, Arğişti oğlu Rusa'nın MÖ 653'deki ilişkileri yumuşatma diplomasisinden önceye tarihlenmesi gerekir. Diğer bir husus ise Kimmerler'in, en azından Esarhaddon döneminde yukarı Dicle bölgesi Şubria'ya, yani Assurbanipal döneminde Andaria krizinin olduğu Uppumu ile Kullimeri kentlerine yakın bir yerde bulunduğu ve askeri sefer yapabilecek mesafede, Rusa ile müttefik olduklarına dair bir fal metni vardır (SAA 4 18; Starr, 1990, s. 22-23). Bu ittifak Assurbanipal döneminde sürdürüğüne göre Urartu-Assur ilişkilerinin gergin olduğu dönemlerde Kimmerler'in de Urartu tarafında hareket ettiği düşünülebilir. Olayın hepsi bilinmese de dua metninin gönderme yaptığı Urartu-Assur ilişkilerinin gergin ve çatışmalı olduğu bu dönemden sonra Urartu, yukarıda anlatıldığı üzere önce MÖ 653'de Arğişti oğlu Rusa, sonra da Sarduri döneminde MÖ 646 ile 643 yılları arası bir noktada Assurlular ile boyun eğer bir üslup takip etmiştir. Kimmerler'in Urartular ile ilişkilerinin bu süreçte nasıl geliştiğine dair yazılı belge bulunmamaktadır. Kimmerler'in yanı sıra bu süreçte İskitler, Medler ve Tuşpa (Van Kalesi) merkezli hanedanın çeperinde yaşayan toplumların bir rolü olabilir. Urartu'nun yıkılışına giden olaylar hakkında bilgi azdır ve konu gizemini korumaktadır. İstilacılar (kim oldukları tartışma konusudur) ve doğal felaketlerin Urartu devlet yapısının çöküşünde etken olduğu, Urartu-Biainili hanedanının MÖ 640larda ya da MÖ 630larda çöktüğü düşünülmektedir (Salvini, 2020, s. 70; Hellwag, 2012; Zimansky, 2020, s. 225-227; Konyar, 2022, s. 133; Grekyan, 2023, s. 816-820).

Kimmerler: Tehlikeli Düşman Ummān-manda

K.3408 dua metninde açıkça Kimmerler'in etnik adı açıkça yazılmaz ve onun yerine Assur-Babil edebiyatında onları niteleyen kötuleyici iki unvanla anılırlar. Dua metninde bu iki unvana, Urartular'ın boyun eğen diplomasileriyle “tehlikeli düşman Ummān-manda” (*Ummān-manda nakru ekšu*) ile konuştukları belirtilirken Kimmerler için kullanılır. MÖ 7. yüzyılda İskit ve Kimmerler'in Güney Kafkasya, Kuzeybatı İran ve sonra Anadolu'ya gelmeleri buralardaki güç dengeleri zamanla değiştirmiştir. Assur devleti, Batı İran bölgesindeki etkinliğini Medler,

İskitler ve Kimmerler karşısında kaybetmeye başlamıştır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010, s. 29; Mutlu Akkuş, 2017, s. 234). Esarhaddon döneminde, MÖ 679'da Assurlular, Kimmerler'i Konya Ereğli (Assur belgelerinde Hupišna) bölgesinde yendiler ya da en azından duraklattılar (Adalı, 2019, s. 170-171). Assurlular'ın bu zaferinde dönemin Kimmer kralı Teuşpa'nın adı zikredilir (Adalı, 2019, s. 170-171; Toptaş, 2020, s. 41-42). Kimmerler bu dönemler hem Anadolu'da hem de Kuzeybatı İran'da aktiftiler. Kimmerler'in Kuzeybatı İran'daki siyasi etkinlikleri, MÖ 660lı yıllarda azalmış ve yerini Anadolu'da askeri seferlere bırakmıştır (Fuchs, 2023, s. 752). Kimmerler, Orta Anadolu'da Frig coğrafyasına en geç MÖ 665 civarında girdiler (Köiv, 2022, s. 289). MÖ 660lı yıllarda Anadolu'da Tabal (çekerdek bölgesi Kayseri-Kültepe bölgesi olmak üzere Kızılırmak güneyi ve Malatya'nın batısı), Hılakku (Dağlık Kilikya) ve hatta Batı Anadolu'daki Lidya, Kimmer baskısı karşısında Assur devletine yaklaştı (Adalı, 2017, s. 71; Fuchs, 2023, s. 757). MÖ 660lı yıllara gelindiğinde Kimmerler'in ayrı boylar olarak mı yoksa tek veya iki kollu bir siyasi teşkilatlanma içerisinde mi oldukları kesinlik kazanmamıştır (Ivantchik 2001; Makhortyk 2022). Tugdammê, MÖ 660lı yıllarda ya da sonra Kimmer boylarının hepsini ya da çoğunu birleştirmiş olabilir (Adalı, 2017). K.3408 dua metninde Kimmerlere gönderme yapılırken hangi Kimmer kralından söz ettikleri bilinmemekle beraber, Tugdammê mevcut bilgiler dahilinde en olası adaydır.

K.3408 dua metninde Kimmerler için kullanılan "tehlikeli düşman" (*nakru ekşu*) nitelendirmesi ve onlara aynı zamanda "Ummān-manda" adının verilmesi, Assur devlet yazışmaları ile kral yazıtlarının Kimmerler için kullandığı ortak bir terminolojidir. MÖ 660lı yıllarda Assurbanipal'in Lidya'yı işgal eden Kimmerler'i anlatmak için Assurbanipal'in kral yazıtları yine "tehlikeli düşman" (*nakru ekşu*) sıfatını kullanmışlardır (Adalı, 2011, s. 119). Kimmer kralının adı K.3408 dua metninde belirtilmemiştir, ancak bu çalışmada ele alınan Assurbanipal'in dua metninde yine "tehlikeli düşman" unvanını kullanarak MÖ 660larda Lidya'yı işgal eden aynı siyasi Kimmer teşkilatı kast edilmektedir. Assurbanipal'in kral yazıtları, Lidya kralı Gyges'in Assurbanipal'e sanki tâbi bir kral gibi yazdığı iddia etmektedir (Fuchs, 2010, s. 413-414). Yazıtlarda bu yönelimin bir nedeninin Kimmer baskısı olduğu, baskı azalınca da Lidyalıların Assur'a tâbi bir devlet gibi davranmayı bırakıp kendi güçlerine güvendikleri, Kimmerlerin de bu sefer onları işgal edip kralı öldürdüğü iddia edilmektedir (Adalı, 2013, s. 588). K.3408 dua metni, MÖ 652'den önceye tarihlendiği için Kimmerlerin Gyges'i öldürülmesi ile bağlantısı anlaşılmamaktadır. Gyges'in, MÖ 660larda ile MÖ 640lar arasında tam olarak hangi tarihte öldürüldüğü bilinmemektedir (Adalı, 2017, s. 71; Köiv, 2022, s. 289). Yine de MÖ 660ların başlarından itibaren Kimmerlerin Lidya'yı işgal ettiği ve ayrıca Anadolu'da bazı krallıkların Assurlulardan destek istemesinden dolayı Kimmerler, Assur bakış açısına göre önemli bir tehdittir.

Dua metninde Kimmerler'e Ummān-manda denmesi Kimmerler'in elde ettikleri ve Assur Krallığı'na tehdit oluşturan askeri ve bunun uzantısı olarak siyasi etkilerinden kaynaklanır. Ummān-manda terimi, Assur-Bâbil edebiyatında tanrıların insanları sınamak için gönderdiği, geçici olarak Mezopotamya'nın geniş çeperinde askeri üstünlük kuran, ancak Mezopotamya kralının tanrılara itaat edip sabretmesiyle bir şekilde mağlup olacak bir gücü temsil etmektedir. Kimmerler için bu kullanım Esarhaddon ile Assurbanipal dönemlerinde görülmektedir (Adalı, 2011, s. 112-132). Dua metninde böyle bir terimin de anlaşılır bir yeri vardır. Sahada kontrol edilemeyen bir düşman, tanrısal düzlemde tanrıların ve Tanrılar Kralı Aşşur'un ilahi kontrolünü ifade eden anlatıda yer bulmaktaydı. Assurlular da Kimmerler için Ummān-manda terimini bu beklentilerle kullanmışlardır, yani artan ve geniş coğrafyaya yayılan güçlerine rağmen eninde sonunda bu güçlerini kaybedeceklerini düşünmüşlerdir. Dua metninin gönderme yaptığı MÖ 653 ve önceki olaylarda Kimmerler, yukarıda da belirtildiği üzere özellikle Anadolu'da

etkindiler. MÖ 660'larda ya da sonra Kimmerleri birleştiren Tugdammê, Anadolu'da seferler yaptıktan sonra Assurlulara karşı sefer hazırlığı yaparken öldü. Assur kayırları bunu, Tanrı Aşşur'un gücüne bağlar (Adalı, 2011, 131-132). Strabon, Tugdammê'den Lygdamis olarak söz eden arkaik Yunan geleneklerinden aktarmaktadır; Lygdamis/Tugdammê, İonia'da sefer yaptıktan sonra Kilikya'ya olan yürüyüşü sırasında ölür (Strabon 1.3.21; Jones 1917: 228-229). Ölümü, Assur yazıtlarındaki ipuçlarına göre MÖ 640 civarına tarihlenebilir (Grayson, 1980, 232). Evvelinde Tugdammê ve selefi Teuşpa; Ummân-manda, "tehlikeli düşman" (*nakru ekşu*), ve diğer bazı nitelermeleri hak edecek kadar güçlü görünmektedirler. Tugdammê'nin ölümünden sonra varis bir kral (ismi Sandakurru ya da Sandakşatru olarak yazılabilir) ise Tugdammê gibi Kimmerler'i güçlü tutamamıştır ve sonraki süreçte Lidya kralı Alyattes'in Kimmerler'i Anadolu'dan çıkardığı iddia edilir (Adalı, 2019, s. 173).

Sonuç

Çalışmada metni ve çevirisi takdim edilen Assurbanipal'e ait K.3408 dua metnindeki tarihi göndermeler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Gönderme yapılan olaylarda temel tarihi olay, Assurbanipal'in Elam kralı Teumman ile Arami boy Gambululara yaptığı ve 653 yılına tarihlenen seferdir. Dua metninde Teumman, Gambulu önderi Dunānu ile Bâbil ülkesinden Elam'a iltica eden eski siyasi düşmanın oğlu Aplāya'nın idamları da bu yıla işaret eder. Duada MÖ 652-648 yılları arasında süren Şamaş-şumu-ukîn iç savaşı belirtilmediği için, MÖ 652 yılı öncesinde dua metninin günümüzde K.3408 envanter numarası ile belirtilen ve parça olarak korunan kil tablete kayda geçirildiği anlaşılmaktadır. MÖ 653'deki Elam-Gambulu seferlerinden sonraki idamları da anlattığı için dua metninin seferin yapıldığı yıl ya da en geç iç savaşın başladığı MÖ 652'de onuncu ayın (Tebētu [Aralık-Ocak]) 19. gününden önce icra edilen bir duaya ait olduğu önerilebilir.

Dua metninin, kral yazıtlarında Teumman, Dunānu ve Aplāya'nın idamlarını anlatan ifadelerle dua metninde benzeri bir ifade kullanılsa da genelde Jeffers ve Novotny'nin (2023, s. 249) gözlemlediği gibi dua metnindeki ifadeler, kral yazıtlarından gelmemektedir. Bu özgünlüğü nasıl değerlendirmek gerekir? Bu çalışmada, Argiştî oğlu Rusa'nın Assurlularla yakınlaşmak için Assur zafer törenlerine katıldığı, Assurbanipal dönemine ait kabartma betimi ve kral yazıtlarında ele alındı. Manna'ya yapılan seferdeki yıkımın ve Mannaluların Assurlulara isyan ettikleri için bu noktaya geldiklerini anlatan bakış açısı, kral yazıtlarında ve dua metninde aynı içeriğe yönelik farklı ifadelerle yer alır. Urartu'nun alttan alan ve boyun eğen bir üslupla diplomasi yürütmeleri K.3408 dua metninde de yer almıştır. Dua metninin yazıya geçirilmesinden sonraki dönemde MÖ 646 ile 643 yılları arasında da aynı temalar Assurbanipal ve çevresi tarafından halen telaffuz ediliyordu. Bu dönemde Assurbanipal ile Sarduri arasındaki SAA 21 124 ile SAA 21 78 yazışmalar, aynı dil ve üsluba danışmıştır. Sarduri'nin yazışmalarında, dua metnine benzer bir terminoloji vardır. Assurbanipal ve çevresindeki yönetici elitlerin ortak kullandığı siyasi dil ve terminolojinin dua metni ve bu çalışmada incelenen farklı kaynaklarda yansıdığı anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmada, özellikle Urartu-Assur yazışmalarına bakarken Urartu kronolojisine ve Sarduri'nin Assurbanipal'e yazdığı SAA 21 124 mektubunda belirtilen Munuhi ismine değinilmiştir. Munuhi'nin kim olabileceği kesin olmamakla beraber birkaç seçenek ele alınmıştır ve Argiştî oğlu Rusa'nın patronimi olabileceği önerilmiştir. Makalede tartışılan kronolojiyi gösteren bir tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo-1: Makalede izlenen kronoloji
Tablodaki bütün tarihler milattan öncedir.

Yılları tam bilinmeyen veya hakkında öneri yapılamayan krallar için göreceli kronoloji verilmiştir.

Olay	Tarih	Assur kralı	Manna kralı	Urartu kralı (aksi belirtilmedikçe Çifçi, 2017, s. 310 temel alınmıştır)	Kimmer kralı
Kimmerler, Urartu güçlerini Transkafkasya veya Kuzeybatı İran'da bir bölgede ağır yenilgiye uğratar.	8. yüzyılın son çeyreği	II. Sargon (722-705)	Ullusunu	Sarduri oğlu Rusa (730-713)	Bilinmiyor
Manna kralı Ullusunu, Assur devletine tâbi olur.	714 civarı				
II. Marduk-apla-iddina, Güney Mezopotamya'da Assur devletinden bağımsız devlet kuruyor.	722-710			Erimena oğlu Rusa (713-709)	
Assurlular, Gambulu boyuna karşı sefer düzenler.	710 civarı			Rusa oğlu Argiști (709-673 civarı)	
Assurlular, II. Marduk-apla-iddina'nın devletini yıkar, ailesi Elam'a kaçar.	710 civarı				
II. Marduk-apla-iddina, ikinci kez Bâbil'de Assurlulara savaş açar.	703-702	Sanherib (705-681) dönemleri	Ullusunu ile Aḫšēri arasında tarihi belirsiz bir geçiş	Argiști oğlu Rusa (673 civarı-652)	
		Sanherib (705-681)	Aḫšēri		
Assurlular, Teușpa komutasındaki Kimmer güçlerini Ḫupišna'da (Konya Ereğli) durdurur.	679	Esarhaddon (681-669)			Teușpa
Assur fal metni, Argiști oğlu Rusa ile Kimmerlerin ittifakını belirtir.	673 civarı				
Assurlular, Šubria'ya sefer düzenler.	673				
Assurbanipal, Assur kral varisi; kardeşi Šamaš-	672				

şumu-ukîn, Bâbil kral varisi atanır.					
Kimmerlerin faaliyetleri Kuzeybatı İran'da azalır, Anadolu'da artar.	660lar	Assurbanipal (668- 631)			Tugdammê (?)
Tabal, Hılakku ve Lidya, Assurlulardan destek ister; Kimmer-Lidya savaşı	660lar				
Assurlular, Batı İran'da Manna kralı Aḫšēri ile bazı Med beylerine karlı sefer düzenler.	660-657 civarı		Uallî		
Urartu komutanı/valisi Andaria'nın Assur tâbisi Uppumu ve Kullimeri kentlerine saldırması ve öldürülmesi	668-653 arası bir tarih, belki 657 civarı. En geç 649/648				
Elam kralı Teumman ile Gambulu önderi Dunānu'ya karşı yapılan sefer	653				
Teumman, Dunānu ve II. Marduk-apla-iddina'nın torunu Aplāya'nın idamı	653				
Argišti oğlu III. Rusa, Assur kralına elçilerini gönderir.	653 civarı				
K.3408 dua metnine ait dua'nın icrası	653 ile 652 (Ṭebētu [Aralık-Ocak], 19. gün) öncesi bir gün				
Assurbanipal ile Šamaš-şumu-ukîn arasındaki iç savaş	652-648			Argišti oğlu Rusa ile Rusa oğlu Sarduri arasında tam tarihi belirsiz bir geçiş	
Kimmerler, Lidya kralı Gyges'i öldürür; Lidya kralı Ardys olur.	660lar ile 640lar arası				

Assurbanipal ile İřtar/Issar-dūrī (Sarduri) arasındaki yazışmalar	646-643 arasında			Rusa oğlu Sarduri ya da Sarduri oğlu Sarduri (makalede tartışılmaktadır)	Tugdammê
Urartu hanedanı devletinin çöküşü	640lar ya da 630lar			Son kralların kronolojisi belirsizdir.	
Tugdammê, Kilikya civarında hayatını kaybeder.	640 civarı				Sandakurru/ Sandakşatru

K.3408 dua metni, Tanrı Ařur'un genel anlamda desteğini talep etmek için geçmişteki tanrısal desteği anlatır (Jeffers ve Novotny, 2023, s. 249). Buna ek olarak, çalışmada Kimmerler için yukarıda ele alınan "tehlikeli düşman" (*nakru ekşu*) ve Ummān-manda nitelemeleri ve dua metninin sonunda duanın "bu düşmanın mağlup edilmesi için" (*aşşu kařād nakri annî*; ay 17. satır) yapıldığı da ifade edildiğine göre, duanın diğer bir amacı da özellikle MÖ 660larda daha da güçlenmeye başlayan Kimmerler'in oluşturduğu tehditin Tanrı Ařur tarafından bertaraf edilmesi isteğidir. Bu yüzden dua metninde Urartular'ın Kimmerler ile uyumlu ilişkiler yürütmesi "günah" (*ikkibu*) sayılmıştır. Assurbanipal ile çevresi, Kimmerler'i "tehlikeli düşman" (*nakru ekşu*) ve Ummān-manda gibi Assur-Bâbil siyasi ve edebi terimlerle anlamlandırmıştır.

KAYNAKÇA

ABL = Harper ve Waterman, 1892-1914.

Adalı, S. F. (2011). *The Scourge of God: The Umman-manda and its significance in the first millennium BC*. The Neo-Assyrian Text Corpus Project.

Adalı, S. F. (2013). Tugdammê and the Cimmerians: A test of piety in Assyrian royal inscriptions. Feliu, L., Llop, J., Millet Albà, A., & Sanmartín, J. (Ed.), *Time and history in the ancient Near East: Proceedings of the 56th rencontre Assyriologique internationale at Barcelona 26-30 July 2010* (s. 587-593). Eisenbrauns.

Adalı, S. F. (2017). Cimmerians and the Scythians: The impact of nomadic powers on the Assyrian Empire and the ancient Near East. Kim, H. J., Vervaeet, F., & Adalı, S. F. (Ed.), *Eurasian Empires in antiquity and the early Middle Ages: Contact and exchange between the Graeco-Roman World, Inner Asia and China* (s. 60-81). Cambridge University Press.

Adalı, S. F. (2019). Barbarians at the gates: The Cimmerian occupation of Ereğli (Cybistra) and its aftermath. Maner, Ç. (Ed.), *Crossroads. Konya Plain from prehistory to the Byzantine Period / Kavşaklar. Prehistorik Çağ'dan Bizans dönemine Konya Ovası* (s. 161-178). Ege Yayınları.

Adalı, S. F. (2020). Iron age Kültepe and its region in light of Tabal's history. Kulakoğlu, F., Michel, C., & Öztürk, G. (Ed.), *Integrative approaches to the archaeology and history of Kültepe-Kaneş. Kültepe, 4-7 August, 2017* (s. 225-237). Brepols Publishers.

Akkuş Mutlu, S. (2017). Asur ve Urartu Devleti'nin Manna ülkesi üzerindeki hâkimiyet politikası. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(11), 225-238.

Aster, S. Z. (2017). *Reflections of empire in Isaiah 1-39: Responses to Assyrian ideology*. Society of Biblical Literature Press.

Bennett, E. (2022). Beards as a Marker of Status during the Neo-Assyrian Period. Bach, J., & Fink, S. (Ed.), *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity* (s. 81-105). Zaphon.

Bezold, C. (1891). *Catalogue of the Cuneiform tablets in the Kouyunjik collection of the British Museum. Volume II*. British Museum, Order of the Trustees.

Bonfanti, A. S., & Dan, R. (2021). Some remarks on the word ^{LÚ}*aşuli* in Urartian inscriptions. *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, 4 (décembre), 263-264.

Borger, R. (1996). *Beiträge zum inschriftenwerk Assurbanipals: Die prismenklassen A, B, C = K, D, E, F, G, H, J und T sowie andere Inschriften*. Harrassowitz Verlag.

British Museum Mütevelli Heyeti. (2023a). BM 124802b. British Museum Collection. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-7-b. [Erişim tarihi: 03.08.2023].

British Museum Mütevelli Heyeti. (2023b). K.3408. British Museum Collection. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-3408. [Erişim tarihi: 03.08.2023].

- British Museum Mütevelli Heyeti. (2023c). 1883,0118.46. British Museum Collection. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1883-0118-46. [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- British Museum Mütevelli Heyeti. (2023ç). 1883,0118.82. British Museum Collection. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1883-0118-82. [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- CAD = Gelb, Oppenheim, Landsberger, Reiner, Biggs, Brinkman, Civil, Farber, Roth ve Stolper, 1956-2010.
- Christiansen, B. (2016a). eCUT A 12-01. Electronic Corpus of Urartian Texts, based on Mirjo Salvini, Corpus dei Testi Urartei (CTU). <http://oracc.org/ecut/Q007100/>. [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Christiansen, B. (2016b). eCUT B 16-01. Electronic Corpus of Urartian Texts, based on Mirjo Salvini, Corpus dei Testi Urartei (CTU). <http://oracc.org/ecut/Q007895/>. [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Civil, M., Gelb, I. J., Landsberger, B., Oppenheim, A. L., & Reiner, E. (1968). *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Volume I, A II*. The Oriental Institute.
- CTU A = Salvini, 2008.
- CTU B = Salvini, 2012
- Çifçi, A. (2017). *The Socio-economic organisation of the Urartian Kingdom*. Brill.
- Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu Krallığı tarihi ve sanatı*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Çilingiroğlu, A. (2008). Rusa son of Argishti: Rusa II or Rusa III? *Ancient Near Eastern Studies*, 45, 21-29.
- Çilingiroğlu, A., & Salvini, M. (2001). The Historical background of Ayanis. Çilingiroğlu, A. & Salvini, M. (Ed.), *Ayanis I. Ten Years' excavations at Rusaşinili Eiduru-kai 1989-1998* (s. 15-24). Istituto per gli studi Micenei ed Egeo-Anatolici.
- Diakonoff, I. M. (1951). Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту (окончание). *Вестник древней истории*, 37, 207-252.
- Diakonoff, I. M. (1965). A Babylonian political pamphlet from about 700 BC. Güterbock, H. G., & Jacobsen, T. (Ed.), *Studies in honor of Benno Landsberger on his seventy-fifth birthday April 25, 1965* (s. 343-349). The University of Chicago Press.
- Frame, G. (1992). *Babylonia 689–627 B.C.: A political history*. Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul.

- Fuchs, A. (2010). Gyges, Assurbanipal und Dugdamme/Lygdamis: Absurde kontakte zwischen Anatolien und Ninive. Rollinger, R. (Ed.), *Interkulturalität in der Alten Welt: Vorderasien, Hellas, Ägypten und die vielfältigen ebenen des kontakts* (s. 409-427). Harassowitz Verlag.
- Fuchs, A. (2012). Urartu in der Zeit. Kroll, S., Gruber, C., Hellwag, U., Roaf, M., & Zimansky, P. (Ed.), *Biainili – Urartu. The Proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007* (s. 135-161). Peeters.
- Fuchs, A. (2023). The Medes and the kingdom of Mannea. Radner, K., Moeller, N. & Potts, D. T. (Ed.), *The Oxford history of the Ancient Near East* (s. 674-768). Oxford University Press.
- Gadd, C. J., & Leeper, A. W. A. (1920). *Cuneiform texts from Babylonian tablets, &c., in the British Museum*. Part XXXV. British Museum, Order of the Trustees.
- Gelb, I. J., Oppenheim, A. L., Landsberger, B., Reiner, E., Biggs, R. D., Brinkman, J. A., Civil, M., Farber, W., Roth, M. T., & Stolper, M. W. (1956-2010). *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. The Oriental Institute & J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung.
- Grayson, A. K. (1980). The chronology of the reign of Ashurbanipal. *Zeitschrift für Assyriologie*, 70, 227-245.
- Grekyan, Y. (2023). The Kingdom of Urartu. Radner, K., Moeller, N. & Potts, D. T. (Ed.), *The Oxford history of the ancient Near East* (s. 769-864). Oxford University Press.
- Harper, R. F. & Waterman, L. (1892-1914). *Assyrian and Babylonian letters belonging to the Kouyunjik Collection of the British Museum*. Part XIV. University of Chicago Press.
- Harper, R. F. (1911). *Assyrian and Babylonian letters belonging to the Kouyunjik Collection of the British Museum*. Part X. University of Chicago Press.
- Hassanzadeh, Y. (2022). An archaeological view to the Mannaeen Kingdom. *Asia Anteriore Antica. Journal of Ancient Near Eastern Cultures*, 4, 13-46.
- Hellwag, U. (2012) Der Niedergang Urartus. Kroll, S., Gruber, C., Hellwag, U., Roaf, M., & Zimansky, P. (Ed.), *Biainili – Urartu. The Proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007* (s. 227-241). Peeters.
- Huehnergard, J. (2011). *A grammar of Akkadian*. Eisenbrauns.
- Ito, S. (2015). *Royal image and political thinking in the letters of Assurbanipal*. [Doktora tezi, Helsinki Üniversitesi]. Helda: Digital Repository of the University of Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153821/royalima.pdf?isAllowed=y&sequence=1> [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Ivantchik, A. I. (2001). *Kimmerier und Skythen: Kulturhistorische und chronologische probleme der Archäologie der Osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühskythischer zeit*. Paleograph-Press.

- Jeffers, J., & Novotny, J. (2023). *The royal inscriptions of Ashurbanipal (668-631 BC), Aššur-etel-ilāni (630-627 BC), and Sîn-šarra-iškun (626-612 BC), kings of Assyria, Part 2*. The Pennsylvania State University Press.
- Jones, H. L. (1917). *The geography of Strabo*. William Heinemann/G. P. Putnam's Sons.
- Karlsson, M. (2016). *Relations of Power in Early Neo-Assyrian State Ideology*. De Gruyter.
- Kõiv, M. (2022). Lydia, Phrygia, and the Cimmerians: Mesopotamian and Greek evidence combined. Mattila, R., Fink, S., & Ito, S. (Ed.), *Evidence combined: Western and eastern sources in dialogue. Melammu Symposia 11* (s. 261-294). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Konyar, E. (2022). *Urartu: Aşiretten devlete*. Homer Kitabevi.
- Lenzi, A. (2011). *Reading Akkadian prayers and hymns: An introduction*. Society of Biblical Literature.
- Lenzi, A. (2019). *An introduction to Akkadian literature: Contexts and content*. The Pennsylvania State University Press.
- Lipiński, E. (2000). *The Aramaeans: Their ancient history, culture, religion*. Peeters.
- Makhortykh, S. V. (2022). «Cimmero-Scythian» antiquities from Central Anatolia. *Археологія і давня історія України/Archaeology and Early History of Ukraine*, 42(1), 58-74.
- Mardon, A., Sami, S., Shah, K., Fang, I., Orsini, L., Tulloch, K., Touliopoulos, L., Mohammad, K., Wiebe, J., Kaushal, K., Brodowski, O., & Makaby, K. 2021. *The World's oldest library: The library of Ashurbanipal*. Edmonton, AB: Golden Meteorite Press.
- Maul, S. (2017). Assyrian Religion. Frahm, E. (Ed.), *A companion to Assyria* (s. 336-358). Blackwell.
- Mayer, W. (1993). Die chronologische einordnung der Kimmerier-Briefe aus der zeit Sargon II. Dietrich, M., & Loretz, O. (Ed.), *Mesopotamica, Ugaritica, Biblica. Festschrift für Kuhrt Bergerhof zur Vollendung seines 70. Lebensjahres am 7. Mai 1992* (s. 145-176). Neukirchener Verlag.
- Miller, E. (2021). Drawing distinctions: Assyrians and others in the art of the Neo-Assyrian Empire. *Studia Orientalia Electronica*, 9, 82-107.
- Novotny, J. (2023). About the project. *The royal inscriptions of the Neo-Assyrian Period*. <http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/abouttheproject/> [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Novotny, J., & Jeffers, J. (2018). *The royal inscriptions of Ashurbanipal (668-631 BC), Aššur-etel-ilāni (630-627 BC), and Sîn-šarra-iškun (626-612 BC), kings of Assyria, Part 1*. The Pennsylvania State University Press.
- Novotny, J., Jeffers, J., & Frame, G. (2023a). *The royal inscriptions of Ashurbanipal (668–631 BC), Aššur-etel-ilāni (630–627 BC) and Sîn-šarra-iškun (626–612 BC), kings of Assyria, Part 3*. The Pennsylvania State University Press.
- Novotny, J., Jeffers, J., & Frame, G. (2023b). Sîn-šarru-iškun 06 [<http://oracc.org/rinap/Q003867/>]. *The royal inscriptions of Ashurbanipal, Aššur-etel-*

- ilāni, and Sîn-šarra-iškun: The royal inscriptions of Ashurbanipal and his successors.*
<http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/rinap5/> [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Novotny, J., & Luukko, M. (2018a). SAA 21 124. State Archives of Assyria Online.
<http://oracc.org/saao/P237246/> [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Novotny, J., & Luukko, M. (2018b). SAA 21 124. State Archives of Assyria Online.
<http://oracc.org/saao/P452777/> [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Oppenheim, A. L., Reiner, E., Rowton, M. B., & Hallock, R. T. (1956). *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Volume 6*, H. The Oriental Institute & The Oriental Institute & J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung.
- Oppenheim, A. L., Reiner, E., Harris, R. & Bowman, E. (1959). *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Volume 3*, D. The Oriental Institute.
- Palaz Erdemir, H. & Erdemir, H. (2010). Güneybatı Asya ve Avrasya'da İskit askeri izleri. *Tarih Okulu*, 7, 25-37.
- Parpola, S. (2018). *The correspondence of Assurbanipal, Part I: Letters from Assyria, Babylonia, and vassal states.* The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Pongratz-Leisten, B. (1999). *Herrschaftswissen in Mesopotamien: Formen der kommunikation zwischen Gott und König im 2. und 1. Jahrtausend v. Chr.* The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Pongratz-Leisten, B. (2015). *Religion and ideology in Assyria.* Walter de Gruyter.
- Radner, K. (2011). Assyrian and Urartians. Steadman, S. R. & McMahon, G. (Ed.), *The Oxford handbook of ancient Anatolia (10,000-323 BCE)* (s. 734-751). Oxford University Press.
- Radner, K. (2012). Between a rock and a hard place: Muřařir, Kumme, Ukku and şubria – the buffer states between Assyria and Urartu. Kroll, S., Gruber, C., Hellwag, U., Roaf, M., & Zimansky, P. (Ed.), *Biainili – Urartu. The Proceedings of the symposium held in Munich 12-14 October 2007* (s. 243-264). Peeters.
- Reade, J. (1979). Ideology and propaganda in Assyrian art. Larsen, M. T. (Ed.), *Power and propaganda: A symposium on ancient Empires* (s. 329-343). Akademisk Forlag.
- Reiner, E., Biggs, R. D., Groneberg, B., Hunger, H., Renger, J., Riemschneider, K. K., Stol, M., & Daniels, P. T. (1980). *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Volume 11*, N Part II. The Oriental Institute & J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung.
- Reiner, E., Biggs, R. D., & Roth, M. T. (1989). *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Volume 17*, ř Part I. The Oriental Institute.
- RINAP 5/1 = Novotny ve Jeffers, 2018.
- RINAP 5/2 = Jeffers ve Novotny, 2023.
- RINAP 5/3 = Novotny vd., 2023a.

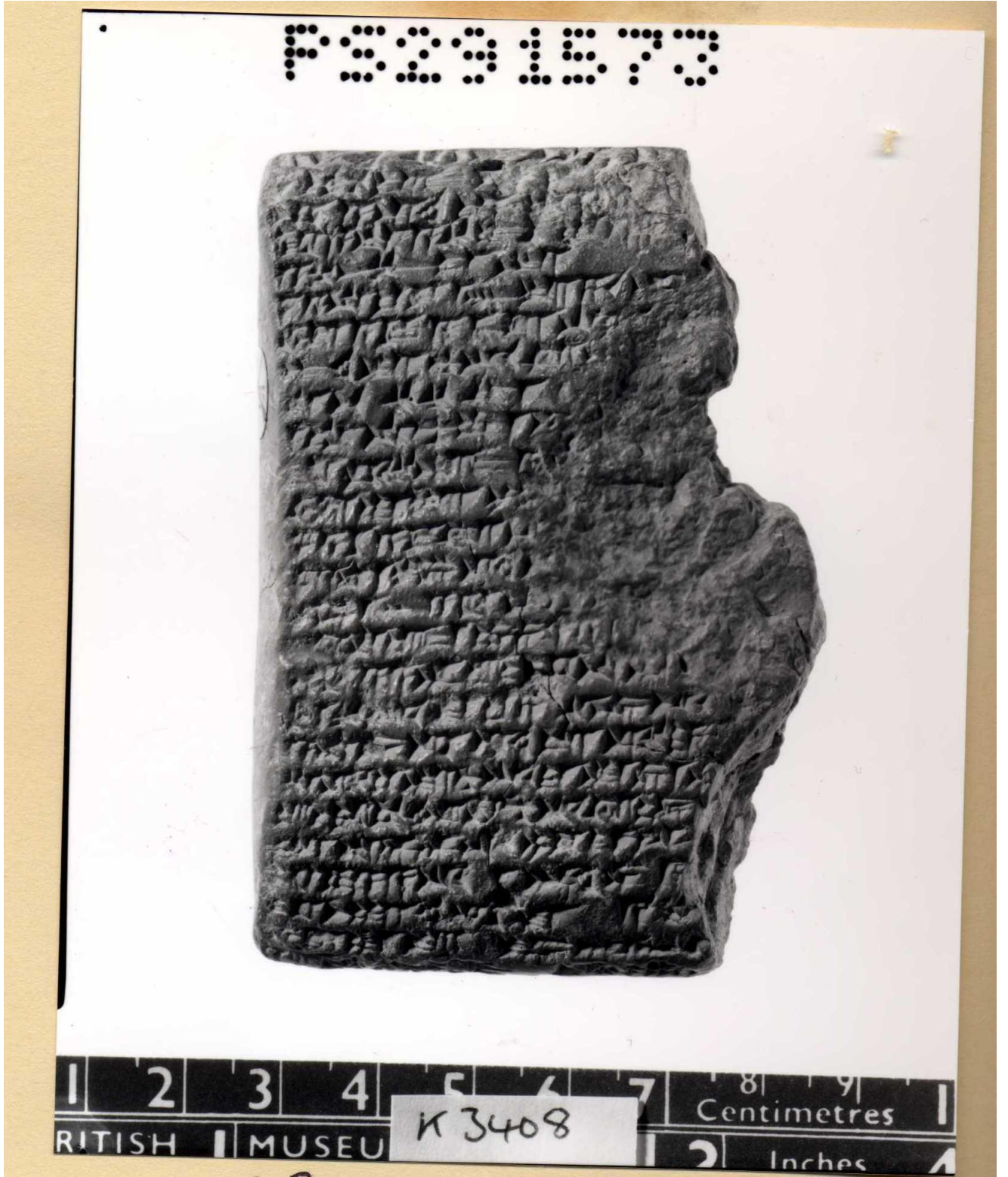
- Roaf, M. (2012). Could Rusa son of Erimena have been king of Urartu during Sargon's eighth campaign? Kroll, S., Gruber, C., Hellwag, U., Roaf, M., & Zimansky, P. (Ed.), *Biainili – Urartu. The proceedings of the symposium held in Munich 12-14 October 2007* (s. 187-216). Peeters.
- SAA 4 = Starr, 1990.
- SAA 21 = Parpola, 2018.
- Salvini, M. (2008). *Corpus Dei Testi Urartei. Volume I. Le Iscrizioni su pietra e roccia, i testi*. CNR Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del vicino oriente.
- Salvini, M. (2012). *Corpus Dei Testi Urartei. Volume IV. Iscrizioni su bronzi, argilla e altri supporti, nuove iscrizioni su pietra, paleografia generale*. CNR Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del vicino oriente.
- Salvini, M. (2020). Urartu tarihine genel bir bakış. Köroğlu, K. & Konyar, E. (Ed.), *Urartu: Doğu'da değişim* (s. 50-73). Yapı Kredi Yayınları.
- Starr, I. (1990). *Queries to the Sungod: Divination and politics in Sargonid Assyria*. Helsinki University Press.
- Taylor, J. (2022). About the project. *Ashurbanipal Library Project*, The British Museum. <http://oracc.museum.upenn.edu/asbp/abouttheproject/> [Erişim tarihi: 03.08.2023].
- Toptaş, K. (2020). Asur belgelerinde Kimmerler. *Gazi Akademik Bakış*, 31(4), 31-60.
- Weeks, N. K. (1983). Causality in the Assyrian royal inscriptions. *Orientalia Lovaniensia periodica*, (14), 115–127.
- Wilhelm, G. (2008). Urartian. Woodard, R. D. (Ed.), *The ancient languages of Asia Minor* (s. 105-123). Cambridge University Press.
- Yalvaç, K. (1972). Sumer-Babil ve Assur'da mektup çeşidi örnekleri. *Anadolu*, 16, 27-76.
- Zaia, S. (2019). My brother's keeper: Assurbanipal versus Šamaš-šuma-ukīn. *Journal of Ancient Near Eastern History*, 6, 19–52.
- Zimansky, P. (2020). Gölge hasım: Urartu'nun Assur'la ilişkisi. Köroğlu, K. ve Adalı, S. F. (Ed.), *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un krallığı* (s. 207-228). Yapı Kredi Yayınları.

Ek-1: Yeni-Assur Dönemi “Tanrı mektubu” dua metni (K.3408, Koyuncuk. Tablet fotoğrafı [British Museum Mütevelli Heyeti, 2023b]. British Museum, Londra). Ön Yüz ve Arka Yüz (güncel fotoğraf) © British Museum Mütevelli Heyeti.

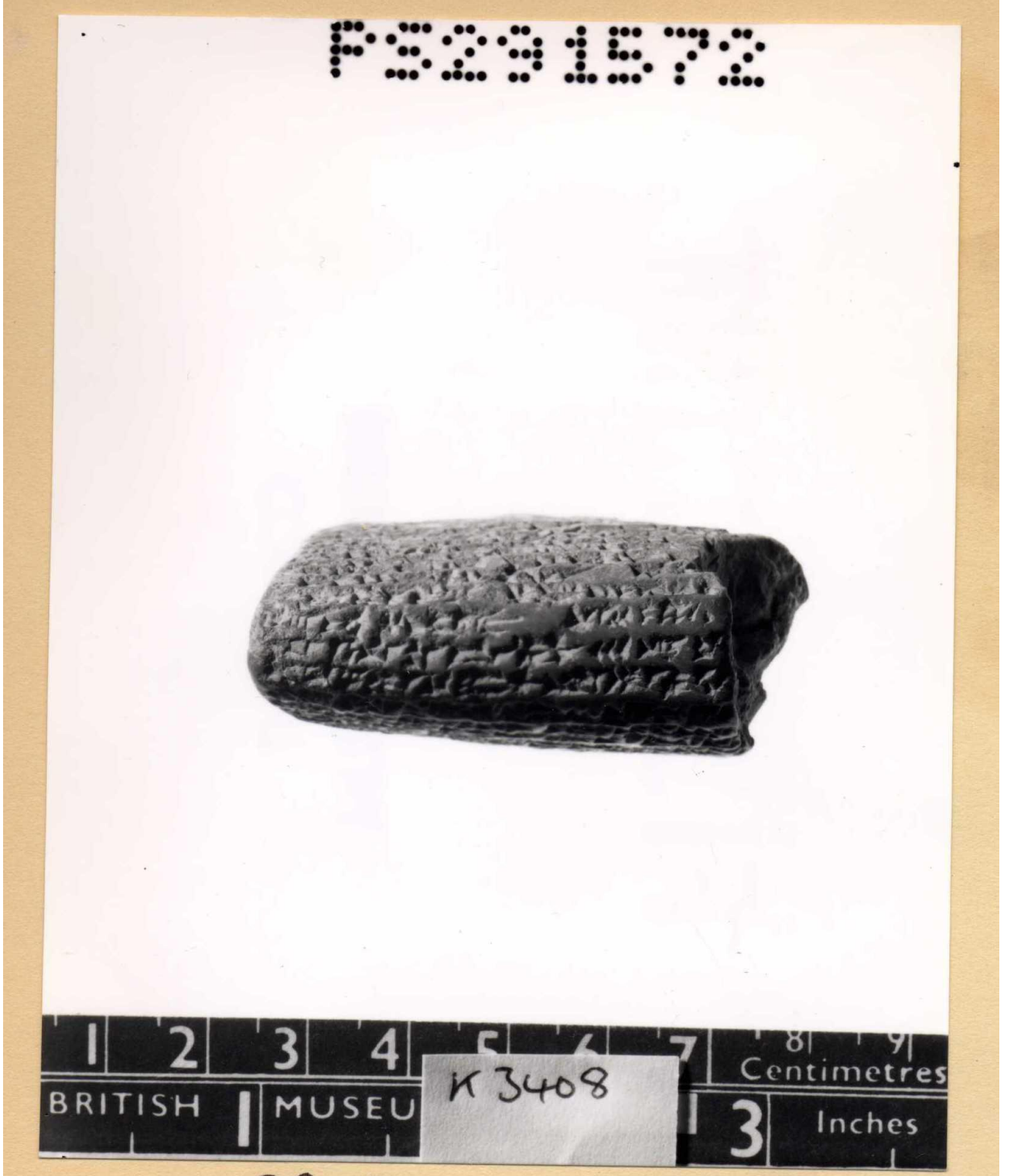

Ek-2: Yeni-Assur Dönemi “Tanrı mektubu” dua metni (K.3408, Koyuncuk. Tablet fotoğrafı [British Museum Mütevelli Heyeti, 2023b]. British Museum, Londra). Ön Yüz (siyah beyaz fotoğraf) © British Museum Mütevelli Heyeti.

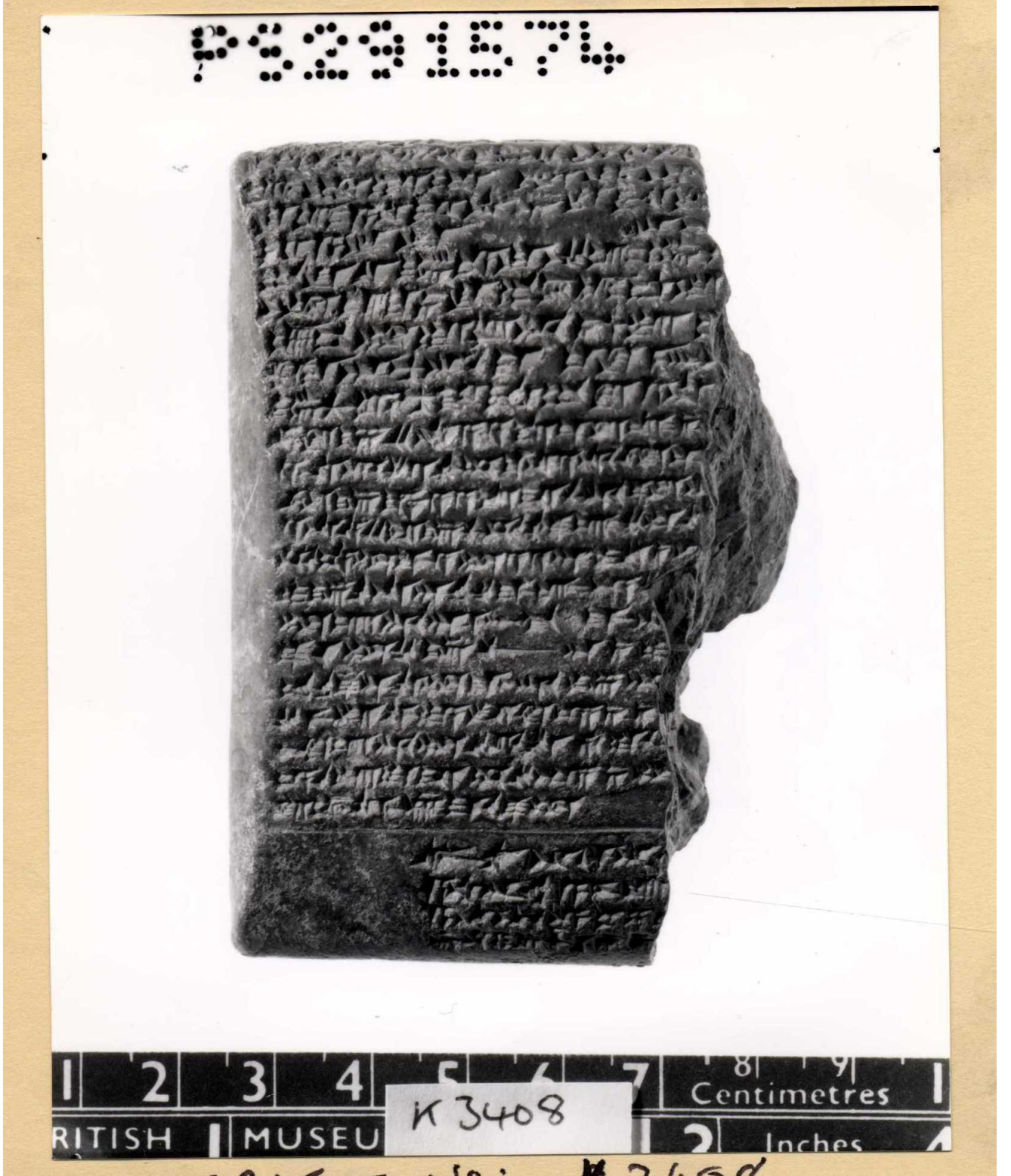

Ek-3: Yeni-Assur Dönemi “Tanrı mektubu” dua metni (K.3408, Koyuncuk. Tablet fotoğrafı [British Museum Mütevelli Heyeti, 2023b]. British Museum, Londra). Alt Kenar (siyah beyaz fotoğraf) © British Museum Mütevelli Heyeti.

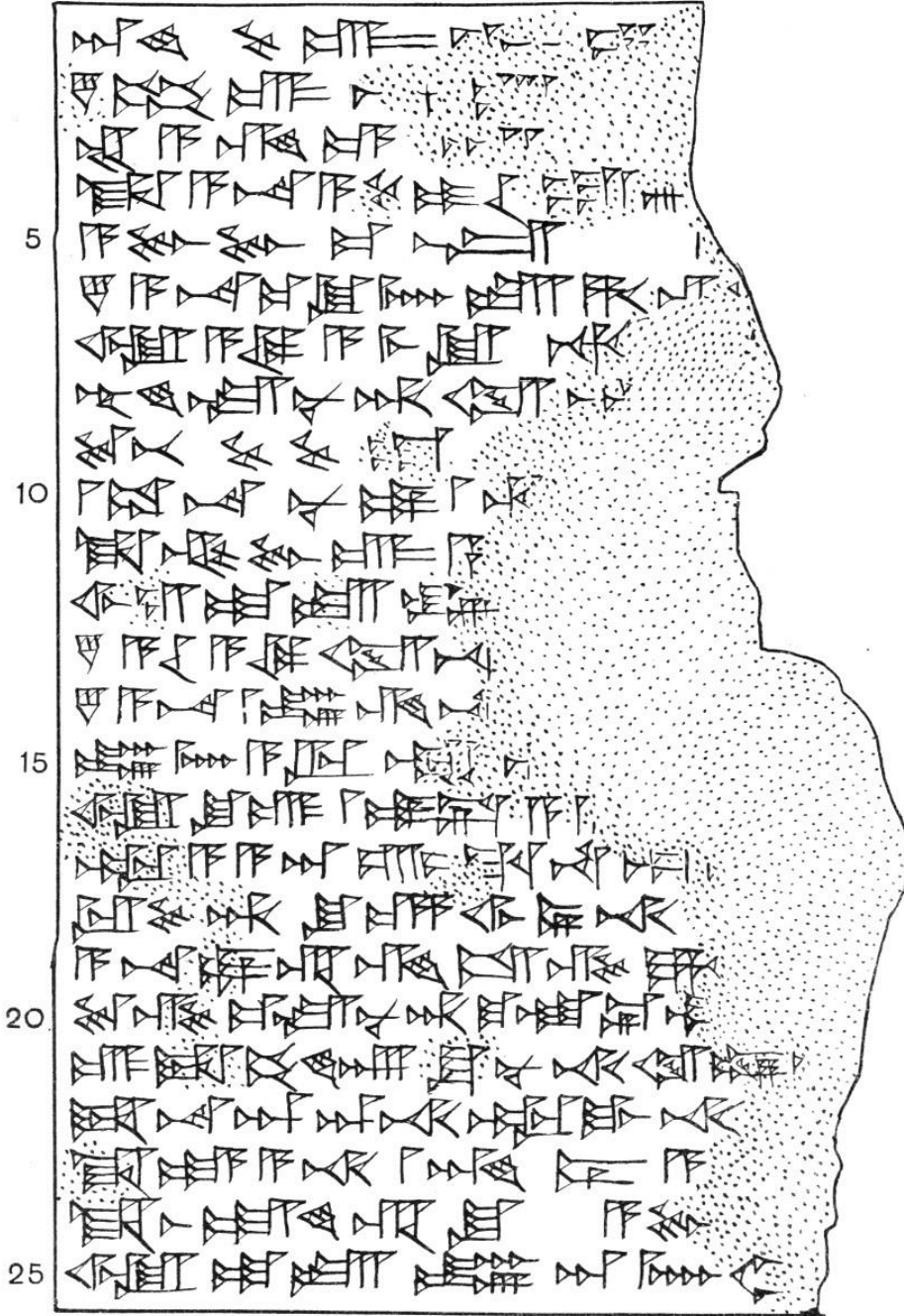
Ek-4: Yeni-Assur Dönemi “Tanrı mektubu” dua metni (K.3408, Koyuncuk. Tablet fotoğrafı [British Museum Mütevelli Heyeti, 2023b]. British Museum, Londra). Arka Yüz (siyah beyaz fotoğraf) © British Museum Mütevelli Heyeti.

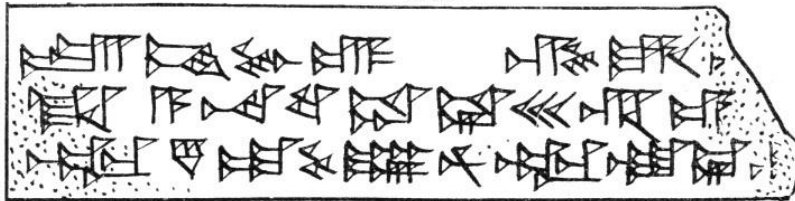
Ek-5: Yeni-Assur Dönemi “Tanrı mektubu” dua metni (K.3408, Koyuncuk. British Museum, Londra). Ön Yüz ve Alt Kenar Çizimi (Gadd ve Leeper, 1920, pl. 44).

K. 3408.

OBVERSE.

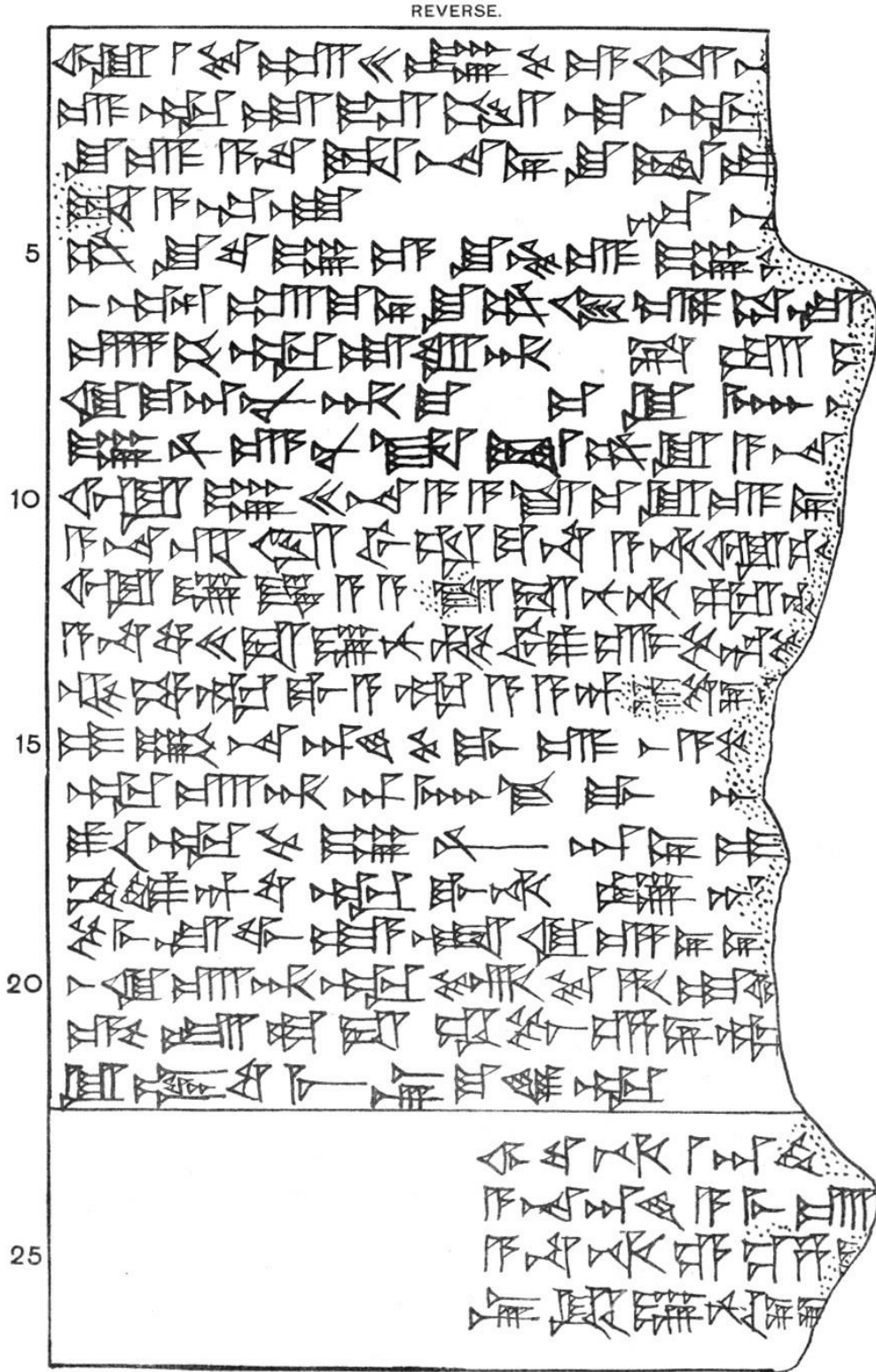

EDGE.

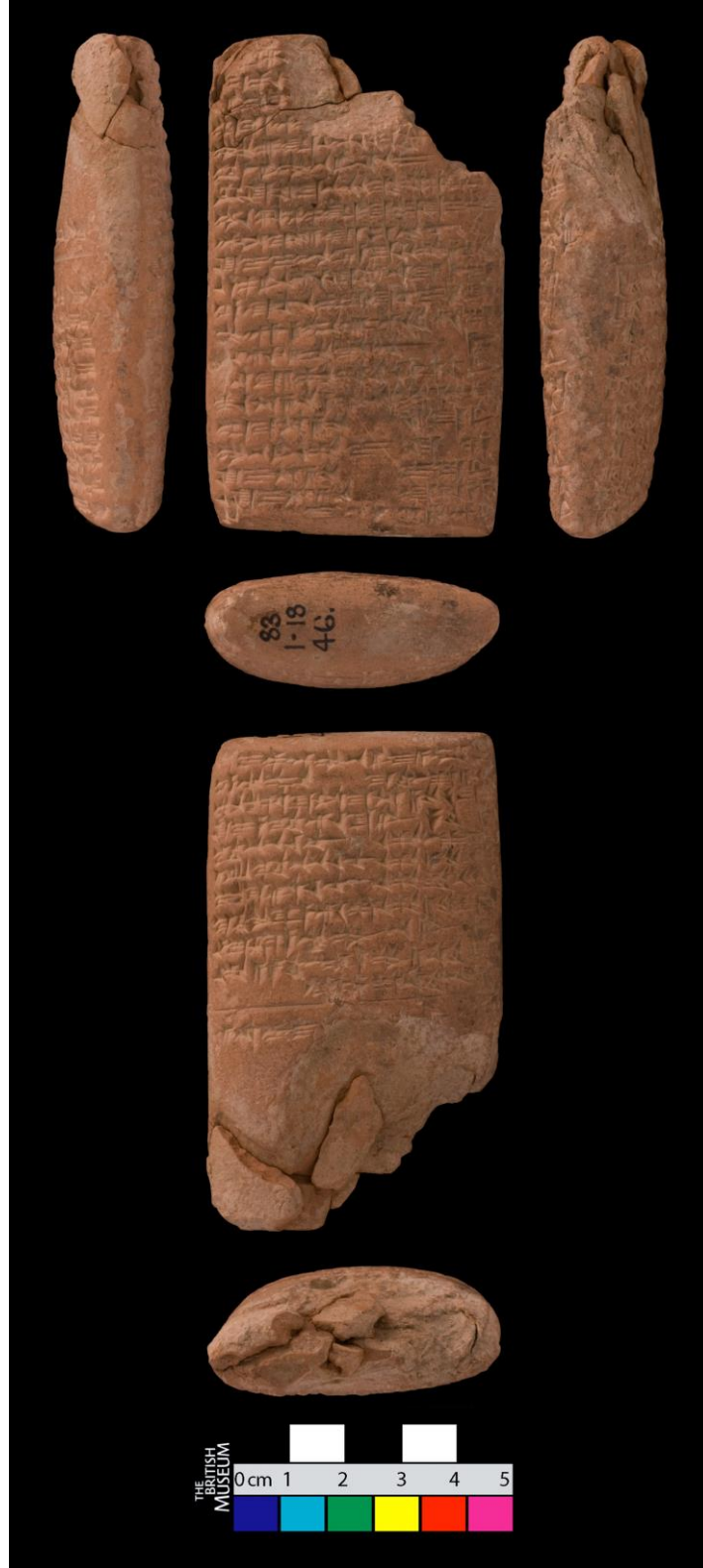

Ek-6: Yeni-Assur Dönemi “Tanrı mektubu” dua metni (K.3408, Koyuncuk. British Museum, Londra). Arka Yüz Çizimi (Gadd ve Leeper, 1920, pl. 45).

Ek-7: Yeni-Assur Dönemi yazışma ABL 1242/SAA 21 78 (1883-1-18, 82, Koyuncuk. Tablet fotoğrafı [British Museum Mütevelli Heyeti, 2023ç]. British Museum, Londra; Harper, 1911, s. 1386; Parpola, 2018, s. 70; Novotny ve Luukko, 2018b). © British Museum Mütevelli Heyeti.

Ek-8: Yeni-Assur Dönemi yazışma ABL 1240/SAA 21 124 (1883-1-18, 46, Koyuncuk. Tablet fotoğrafı [British Museum Mütevelli Heyeti, 2023c]. British Museum, Londra; Harper, 1911, s. 1382-1383; Parpola, 2018, s. 108-109; Novotny ve Luukko, 2018a). © British Museum Mütevelli Heyeti.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale tarih alanına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
